

II. Τὰ ἰσλαμικὰ «κεφάλαια τοῦ Ἄλλὰχ» κατακτοῦν τὴν τουρκικὴ οἰκονομία

[Ἀρχικὴ δημοσίευσις τὴν ἐπιστ. ἐπιθεώρηση Στρατηγικὴ 38 (Νοέμβριος 1997)]

Τὰ οἰκονομικὰ θεμέλια τοῦ κεμαλικοῦ κράτους ὑπονομεύονται συστηματικῶς ἀπὸ τὴν διείσδυση ἰσλαμικῶν κεφαλαίων. Ἄν ἡ κατάκτησις μιᾶς χώρας ἀρχίζει ἀπὸ τὴν οἰκονομία της, ἡ κεμαλικὴ «κοσμικὴ» Τουρκία ἔχει ἤδη χάσει τὸ παιγνίδι μὲ τὴν ἰσλαμικὴν ταυτότητά της.*

Ἰσλαμικὲς ἐπενδύσεις καὶ χρηματοπιστωτικὰ κυκλώματα στὴν Τουρκία

Τὸν Ἰούνιο τοῦ 1989¹ ὁ πρόγνηψ Μωχάμεντ ἀλ- Φεϋζάλ (Σαουδικὴ Ἀραβία), πρόεδρος τῆς Faisal Finance Institution (FFI), τουρκικῆς θυγατρικῆς τῆς Dar al Mal al-Islami, ἐδήλωσε ὅτι: «Ἡ Τουρκία δὲν μπορεῖ νὰ συνεχίσει ἐπὶ μακρὸν νὰ διαδραματίζει ἕναν διπλὸ ρόλο. Πρέπει νὰ ἀποφασίσει ἢ νὰ ἐξελιχθεῖ σὲ ἡγέτιδα δύναμη τοῦ μουσουλμανικοῦ κόσμου ἢ νὰ συνδεθεῖ μὲ τὴν εὐρωπαϊκὴ οἰκονομικὴν ἐνότητα».

Παρομοίαις μορφῆς δηλώσεις καὶ ἀντιλήψεις δημιουργοῦν ἀνησυχίες στοὺς «καλοὺς» τούρκους κεμαλιστὲς ἀλλὰ καὶ στὸ στρατιωτικὸ κατεστημένον τῆς γείτονος. Καὶ αὐτὸ διότι ἔτσι πείθονται γιὰ τὸ ὅτι οἱ οἰκονομικὲς σχέσεις τῆς Τουρκίας μὲ τὸν ἀραβικὸν κόσμον θὰ θέσουν ἐν κινδύνῳ, κάποτε, τὶς κεμαλικὲς ἀρχὲς τοῦ συγχρόνου κοσμικοῦ τουρκικοῦ κράτους. Ἡ περίπτωσις τοῦ κεμαλιστοῦ δημοσιογράφου Uğur Mumcu, ὁ ὁποῖος ἀφοῦ ἐδημοσίευσε δύο μελέτες του² γιὰ τὶς σχέσεις τῶν «κεφαλαίων τοῦ Ἄλλὰχ» τῆς γνωστῆς ὀργανώσεως Rabitat al-Alam al-Islami μὲ ἰσλαμικοὺς κύκλους στὴν γείτονα, ἐδολοφονήθη τὸ 1993, ἐνισχύει τοὺς φόβους αὐτοῦ. Βλέποντας, ὅμως, τὰ πράγματα ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἐντοπιζομε τὴν διείσδυση τῶν πρώτων ἰσλαμικῶν κεφαλαίων κατὰ τὴν περίοδο τῆς δεκαετίας τοῦ 1980, περίοδο τοῦ πραξικοπήματος καὶ ἀμέσως μετὰ τῆς πρωθυπουργίας καὶ προεδρίας Ὀζάλ, ἡ ὁποία καὶ χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἕνα γενικώτερον κλίμα χαλαρώσεως

* Ἀκόμη μία ὀρθὴ πρόβλεψίς μου, εἴκοσιν(!) ἔτι πρὶν τὴν σημερινὴν ἐποχὴ τῆς ἰσλαμιστικῆς Τουρκίας!

1. *Miliet* (3 Ἰουνίου 1989).

2. Uğur Mumcu, *Rabita*, Tekin Yayinleri, Istanbul, 1987, καὶ ἀκόμη: τοῦ ἰδίου, *Tarikat, Siyaset, Ticaret*, Tekin Yayinleri, Istanbul, 1988.

άπέναντι στις πιέσεις των θρησκευτικών στοιχείων στην Τουρκία. Χαρακτηρίζεται, όμως και από την διάθεση για ενίσχυση των ξένων επενδύσεων στην Τουρκία αλλά και για φιλελευθεροποίηση των χρηματοοικονομικών δραστηριοτήτων.

Στό τέλος της δεκαετίας του 1970, μετά από σειρά ετών με σημαντικά βεβαρημένο το ισοζύγιο πληρωμών της, η Τουρκία «άνοιξε» την αγορά της στην διεθνή οικονομία, όπως το είχε πράξει άλλωστε και η Αίγυπτος το 1974³. Οι μεταρρυθμίσεις που έγιναν από τον Τουργκούτ Όζάλ έτυχαν της αναγνώρισης της Διεθνούς Τραπεζής, διότι προσεπαθούσαν να αναιρέσουν τους λογους που ώδηγοῦσαν στις δύο παγίδες των οικονομιών των υπό ανάπτυξιν χωρών: το μεγάλο έξωτερικό χρέος και τα τεράστια έλλείμματα του προϋπολογισμού⁴.

Αρχικώς, οι πρώτες προσπάθειες που έγιναν με σκοπό την επίτευξη του επαναπροσδιορισμού του αναπτυξιακού προσανατολισμού της τουρκικής οικονομίας ώδήγησαν σε χρηματοοικονομικό χάος. Τον Ιούλιο του 1981, όταν η Κεντρική Τράπεζα απηλευθέρωσε τα έπιτόκια των προθεσμιακών καταθέσεων με στόχο να κινητοποιήσει τον αντίστοιχο τομέα, οι μεγάλες έμπορικές τράπεζες αντέδρασαν ως καρτέλ με σκοπό να περιορίσουν την άνοδο αυτήν. Ένω ό πληθωρισμός ανήρχετο το 1981, τα έπιτόκια έφθαναν σε άρνητικό έπίπεδο και οι έπίσημοι διαμεσολαβητές, δηλαδή οι χρηματοπιστωτικές έπιχειρήσεις, ανέκαλυπταν χρηματοοικονομικά προϊόντα και μέσα τα όποια υπήσχοντο καλλίτερα έπιτόκια από τα υπάρχοντα στην αγορά. Δυστυχώς, το 1982 οι περισσότερες από αυτές τις έταιρείες κατεστράφησαν και ό Τουργκούτ Όζάλ, ως ό οικονομικός έγκέφαλος του στρατιωτικού καθεστώτος, έθεωρήθη ως ό κατ' έξοχήν υπεύθυνος και άπεπέμφθη. Συντόμως όμως επανήλθε στην έξουσία, το 1983, ως πρωθυπουργός και μεταξύ άλλων φιλοίσλαμικών του ένεργειών έθεσε και τα θεμέλια του τουρκικού Ισλαμικού χρηματοπιστωτικού συστήματος. Από αυτήν την έποψη άξιζει να έξετασθεί ιδιαίτερος ή όζαλική περίοδος, για να άποδειχθεί ή σημασία της στις έξελίξεις που τελικώς έφεραν τον Έρπακάν στην έξουσία.

Την περίοδο αυτήν ή Κεντρική Τράπεζα της Τουρκίας έπεδίδετο σε μιá ήράκλεια προσπάθεια στόν χρηματοπιστωτικό τομέα. Μία από τις πρώτες ένεργειες του Όζάλ αυτήν την περίοδο ήτο και ή υπογραφή ένός διατάγματος, το όποϊον είχε προετοιμάσει όταν διετέλει άκόμη ύπουργός τών οικονομικών της Χούντας και το όποϊον προέβλεπε την δυνατότητα δημιουργίας «Ειδικών Χρηματοπιστωτικών Έταιρειών», οι όποιες ήσαν το «άλλο όνομα» τών Ισλαμικών τραπεζών. Είμαι λοιπόν γεγονός ότι ή κίνησις αυτή του Όζάλ δέν ήτο μιá τυχαία κίνησις προσελκύσεως επενδύσεων και μάλιστα στόν χρηματοπιστωτικό τομέα. Συνδυασμένη με την γενικωτέραν φιλοίσλαμική πολιτική του Όζάλ, μάς βοηθεί να έξαγάγομε σημαντικά συμπεράσματα για τα βαθύτερα αίτια που έλειτούργησαν ώστε να ληφθεί ή άπόφασις αυτή⁵.

3. Σ.Συντ.: Κυριακός Θ. Νικολάου-Πατραγάς, *Το μέλλον της δημοκρατίας στην Αίγυπτο. Η συμβολή του ίπóτου Χάλεντ Μοχη άλ-Ντήν*, Ηρόδοτος, σειρά «Islamica, arabica et turcica» (άρ. 4), Άθήναι, 2011.

4. Πρβλ. έπίσης Stéphanie Parigi, *Des banques islamiques*, σ.σ. 116 - 119. δέν έχομε χρονολογία και έκδοτικόν οίκον.

5. Πρβ. έπίσης Stéphanie Parigi, *ένθ' άν*. σ.σ. 117-119.

Μέχρι τοῦ 1986 ὁ ἀραβομουσουλμανικὸς κόσμος συνέβαλε τὰ μέγιστα στὴν ἐπιτυχία τῶν οἰκονομικῶν μεταρρυθμίσεων τοῦ Ὁζάλ. Ἡ νέα στρατηγικὴ ἐξαγωγῶν τῆς Τουρκίας εὔρε σημαντικὸ ἔδαφος, κυρίως πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῶν χωρῶν τοῦ Κόλπου καὶ ὁ κατασκευαστικὸς τομεὺς, κυρίως αὐτὸς τῶν πετρελαιογαγωγῶν, προσέφερε σημαντικὴ αὔξησιν τῶν θέσεων ἐργασίας ποὺ ἐνίσχυσαν τὴν οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν στὴν Τουρκία, συνεπικουροῦντος φυσικὰ καὶ τοῦ μεταναστευτικοῦ συναλλάγματος.

Τὰ τρία τέταρτα τῆς ἀναπτύξεως τῶν τουρκικῶν ἐξαγωγῶν κατὰ τὰ ἔτη 1981 καὶ 1982 ὀφείλονται στὴν αὔξησιν τῶν ἐξαγωγῶν πρὸς τὶς μουσουλμανικὲς χώρες καὶ κυρίως τὸ Ἰράν, τὸ Ἰράκ καὶ τὴν Σαουδικὴ Ἀραβία.

Ἄλλωστε, ἡ ἀνισορροπία στὸ ἐμπορικὸ ἰσοζύγιο ἐμειώθη σημαντικῶς βοηθοῦντος καὶ τοῦ πετρελαϊκοῦ boom, τὸ ὁποῖον κατηύθυνε σημαντικὸ μέρος τῶν πετροδολλαρίων τῶν ἀραβικῶν χωρῶν πρὸς τὴν Τουρκία μέσφ τῶν ἀναλόγων εἰσαγωγῶν τῶν χωρῶν αὐτῶν.

Τὸ 1989, παρὰ τὸ ἐνδιαφέρον ποὺ ἐπεδείκνυε ἡ Τουρκία νὰ αὐξήσῃ τὶς ἐξαγωγὰς τῆς πρὸς τὴν ΕΣΣΔ, οἱ ἐξαγωγὰς πρὸς τὶς χώρες τῆς Μέσης Ἀνατολῆς κατελάμβαναν τὸ διπλάσιο ποσοστὸ ἐν σχέσει πρὸς αὐτὲς πρὸς τὴν Σοβιετικὴν Ἐνωσιν⁶. Παρατηροῦμε λοιπὸν ὅτι ἡ ἐγκατάστασις τῶν ἀραβο-ἰσλαμικῶν κεφαλαίων μὲ τὶς οἰκονομικὲς ἀλλὰ καὶ πολιτικὲς τους προεκτάσεις ἀποδεικνύεται ἰδιαίτερος σημαντικὴ γιὰ τὸ μέλλον τῆς Τουρκίας.

Ἡ καθοδική, ὅμως, πορεία τῶν ἀραβο-ἰσλαμικῶν ἐπενδύσεων καὶ χρηματοπιστωτικῶν εἰσροῶν στὴν Τουρκία κατὰ τὸ διάστημα 1989-1990, δὲν φαίνεται νὰ καθησυχάζει τὸ κεμαλικὸ κατεστημένον, τὸ ὁποῖον, ἐπὶ πλέον, δὲν εἶχε ἐπὶ Ὁζάλ τὴν ἴδια ἐλευθερία χειρισμῶν ὅπως σὲ προηγούμενες ἐποχές. Συγκεκριμένως, τὸ ἔτος 1990 ἡ TÜSIAD (Ἐνωσις Τούρκων Βιομηχάνων καὶ Ἐπιχειρηματιῶν) ἀνεκοίνωνε ὑπερηφάνως ὅτι κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς περιόδου 1980-1989 τὸ σύνολον τῶν ξένων κεφαλαίων τὰ ὁποῖα εἰσῆλθαν στὴν Τουρκία ἦσαν ἀντίστοιχα μὲ αὐτὰ τῶν εἴκοσι ἐννέα προηγούμενων ἐτῶν (1950-1979), πρὶν τὸ ἄνοιγμα τῆς τουρκικῆς οἰκονομίας πρὸς τὸν διεθνή οἰκονομικὸν χῶρον⁷.

Μὲ μία πρώτη ματιὰ τὰ ἀραβο-ἰσλαμικὰ κεφάλαια δὲν ἐξπροσωποῦσαν τὸ μεγαλύτερον ποσοστὸ, ἀλλὰ δὲν ἔπαυσαν νὰ ἀποτελοῦν ἓνα ὑπολογίσιμο καὶ σημαντικὸ ποσοστὸν λόγφ τῆς «ἐσωτερικῆς τους συνοχῆς», ἡ ὁποία ὠφείλετο στὸν κοινὸ θρησκευτικὸν τους χαρακτήρα, καὶ τῶν ἀναποφεύκτων πολιτικῶν τους συνδηλώσεων. Παραδείγματος χάριν, τὸ 1989 τὰ «κεφάλαια τοῦ Ἀλλάχ» ἀνῆρχοντο σὲ ποσοστὸν 17% τοῦ συνόλου τῶν εἰσαχθέντων στὴν τουρκικὴ οἰκονομία κεφαλαίων, ἐνῶ τὸ 1990 παρα τὴν μείωσίν τους δὲν παύουν νὰ ἐκπροσωποῦν ἓνα σημαντικὸ ποσοστὸν τοῦ συνόλου τῶν εἰσαχθέντων κεφαλαίων, τὸ ὁποῖον ἀνέρχεται σὲ 10%. Τὸ ποσοστὸν αὐτὸ κατατάσσει τὰ εἰσαχθέντα ἀπὸ τὴν Μέσην Ἀνατολὴν κεφάλαια (συμπεριλαμβανομένων καὶ αὐτῶν ἀπὸ τὸ Ἰράν καὶ τὸ Πακιστάν) πέμπτα κατὰ σειρὰν μετὰ ἀπὸ αὐτὰ τοῦ Ἡνωμένου Βασιλείου, τῆς Ἑλβετίας⁸, τῆς Γερμανίας καὶ

6. FMI, Direction of Trade Statistics Yearbook, Washington, 1990, σελ. 391- ὅπως καὶ Deik Bulletin, Foreign Economic Relation Board, (ἐτήσιο), 1990.

7. Πρὸβλ. ἔνθ' ἄν.

8. Τὰ κεφάλαια ἀπὸ τὴν Ἑλβετία καὶ τὸ Ἡνωμένον Βασίλειον δὲν εἶναι «ἀποστει-

της Όλλανδίας. Οί τουρκοί «άνησυχούντες» κεμαλιστές θεωρούν πώς για τούς προαναφερθέντας λόγους τὰ κεφάλαια αὐτὰ μποροῦν νὰ λάβουν ἀνατρεπτικὸν χαρακτήρα, ὅπως ἐπίσης καὶ γιὰ ἓνα ἀκόμη λόγο: τὰ «κεφάλαια τοῦ Ἄλλαχ» στοχεύουν ἀπ' εὐθείας στὰ χρηματοπιστωτικὰ ἰδρύματα, διότι μέσῳ αὐτῶν μποροῦν νὰ ἀσκήσουν πολὺ μεγαλύτερες ἐπιρροές, παρὰ ἂν ἐκινούντο μέσῳ «ἐμπραγματίων» ἐπενδύσεων ὅπως εἶναι τὰ βιομηχανικὰ ἢ τὰ ξενοδοχειακὰ συγκροτήματα. Τὰ δὲ γεγονότα μᾶλλον τοὺς δικαιώνουν διότι, συμφώνως πρὸς τὶς ἐπίσημες στατιστικὲς τῆς ἐποχῆς, τὸ ἥμισυ τῶν ἀραβικῶν ἐπενδύσεων στὴν Τουρκία ἀπετέλεσε τὴν βάση γιὰ τὴν ἴδρυση ἐμπορικῶν τραπεζῶν καὶ «Εἰδικῶν Χρηματοπιστωτικῶν Ἐπιχειρήσεων», δηλαδὴ ἰσλαμικῶν τραπεζῶν. Πρέπει νὰ τονίσουμε μὲ τὴν ἀφορμὴ αὐτὴν ὅτι ἡ «ἀνατρεπτικὴ δυνατότης» ποὺ ἐκπροσωποῦν γιὰ τὸ κεμαλικὸ κατεστημένο τὰ ἰσλαμικὰ κεφάλαια δὲν εἶναι εὐθέως ἀνάλογος πρὸς τὸν ἀπόλυτο ἀριθμὸ τοῦ ποσοστοῦ συμμετοχῆς τους στὴν τουρκικὴ οἰκονομία καὶ ἰδιαίτερος στὸν χρηματοπιστωτικὸ τομέα. Ἐνα ποσοστὸν τῆς τάξεως τοῦ 10% εἶναι ἤδη κολοσσιαῖον ἂν χρησιμοποιηθεῖ μὲ τὴν «δέουσα προσοχὴ» καὶ «σαφεῖς προσανατολισμούς».

Μία, παραδείγματος χάριν, ἀνεπίσημος ἰσλαμικὴ κοινωνικὴ πολιτικὴ ὑγείας, περιθάλψεως τῶν ἡλικιωμένων καὶ ἐκπαιδεύσεως ἠμπορεῖ κάλλιστα νὰ χρηματοδοτηθεῖ καὶ νὰ λειτουργήσῃ παραλλήλως μὲ τὶς ἐλλειπτεῖς ἀντιστοιχίαι τοῦ κοσμικοῦ κράτους. Ἄλλωστε, αὐτὴ ἦταν καὶ ἡ βασικὴ πολιτικὴ στρατηγικὴ τοῦ Ἐρμπακὰν στὴν προσπάθειά του νὰ προσεταιρισθεῖ τὶς εὐρεῖες μουσουλμανικὲς μᾶζες τοῦ πληθυσμοῦ. Ὑπ' αὐτὴν τὴν ὀπτικὴν πρέπει νὰ ἐξετάσουμε τὴν διείσδυση τῶν «κεφαλαίων τοῦ Ἄλλαχ» στὴν τουρκικὴ οἰκονομίαν καὶ ἰδιαίτερος τῶν σημαντικωτέρων ἀπὸ αὐτὰ, δηλαδὴ τῶν σαουδαραβικῶν.

Τὸ ἐπενδυτικὸ ἐνδιαφέρον τῆς Σαουδικῆς Ἀραβίας χρονολογεῖται ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 1970. Κατ' ἀρχάς, στὴν Ἰσλαμικὴ Διάσκεψη τοῦ Πακιστὰν τὸ 1976, ποὺ ὀργανώθη ἀπὸ τὴν προαναφερθεῖσα σαουδαραβικὴ «Μουσουλμανικὴ Λέγκα» (Rabitat al- Alam al-Islami), γνωστὴ καὶ ὡς «Συνδιάσκεψις τῆς Σαυῆα», οἱ ἐκπρόσωποι τῶν κρατῶν προσεπάθησαν νὰ εὔρουν τρόπους ἐνισχύσεως τῶν δεσμῶν μεταξὺ τους. Ἡ Τουρκία ἐξεπροσωπήθη ἀπὸ τὸν ὑπουργὸ ἐξωτερικῶν τοῦ συνασπισμοῦ Ντεμιρέλ. Οἱ ἐννέα στόχοι ποὺ ἀπετέλεσαν τὸ κοινὸ ἀνακοινωθὲν δείχνουν τὴν θέληση τῆς Λέγκας γιὰ τὴν ἀναγέννηση τοῦ Ἰσλαμ εἰς ὅλα τὰ ἐπίπεδα καὶ τὶς χώρες, τῇ οἰκονομικῇ βοήθειά τῆς Σαουδικῆς Ἀραβίας, ἢ ὅποια ἐξυπηκούετο.

Ἡ τουρκικὴ συμμετοχὴ ἐπεκρίθη ἐντόνως στὸ ἐξωτερικόν. Παρ' ὅλα αὐτὰ συνεστήθη ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ ΟἶΑ καὶ μὲ τὴν οἰκονομικὴ βοήθεια τῆς Σαουδικῆς Ἀραβίας ἡ προαναφερθεῖσα Standing Committee for Economic and Commercial Cooperation ([T] ISEDAK). Στὴν τρίτῃ Ἰσλαμικὴ Συνδιάσκεψη συνεστήθησαν τρεῖς ἐπιτροπὲς γιὰ τὴν ἐπίτευξη τῶν στόχων τῆς «Συνδιασκέψεως τῆς Σαυῆα» τοῦ 1976, ἡ Permanent Committee for Scientific and Technological Cooperation, ἡ Permanent Committee for Cultural and Informational Cooperation καὶ ἡ ISEDAK (ποὺ εἶχε καθωρισμέναις λειτουργίαι) καὶ συνεφωνήθησαν κοινὲς ἐπενδύσεις καὶ συνεργασία. Σὲ ὅλες τὶς παραπάνω ἐνέργειαι ὑπήρχε ἡ ὑποστήριξις τῆς

ρωμένα» ἀπὸ τὴν ἰσλαμικὴ συμμετοχὴ, κάθε ἄλλο μάλιστα.

Islamic Development Bank, ή οποία στηρίζεται σε σαουδαραβικά κεφάλαια. Στην πρώτη επιτροπή έγινε ισόβιος διευθυντής ο ηγέτης του Πακιστάν Ζία ουλ Χάκ, στην δεύτερη ο πρόεδρος της Σενεγάλης Άμπντου Ντήφν και στην τρίτη ο τουρκος στρατηγός Κενάν Έβρέν, που ώρισθη στην έπομένη Ισλαμική Συνδιάσκεψη. Έτσι παρατηρούμε την αντίφαση της παρουσίας ενός ηγέτου κοσμικού κράτους σε ένα θεοκρατικό πολιτικό θεσμό.

Η ISEDAK συνεδρίασε τέσσερες φορές (1984, 1986, 1987, 1988) και έγιναν διάφορες τροποποιήσεις σε κυβερνητικούς κανονισμούς για να διευκολυνθεί ή εισροή κεφαλαίου. Την περίοδο αυτήν ή Τουρκία διήρχετο από την στρατιωτική στην πολιτική διακυβέρνηση. Ώς διώρυγα εισροής έλειτούργησε, σν τοίς άλλοις, και τδ ισλαμικό μυστικιστικό τάγμα τών ναξιμπεντή, μέλη του όποιου είναι σημαντικοί επενδυτικοί παράγοντες τών σαουδαραβικών χρηματοπιστωτικών όργανισμών στην Τουρκία, όπως ό Τουργκούτ Όζάλ και οι άδελφοί του. Τδ έπίσημο κράτος ύπεστήριξε ότι τά κεφάλαια αυτά δαπανώνται στδν πόλεμο εναντίον του κοσμικού κράτους.

Στδ σχήμα φαίνεται ότι άρκετά χρηματοπιστωτικά ιδρύματα τής Σαουδικής Άραβίας έχουν επενδύσει στην Τουρκία με την στήριξη τής ARAMCO. Τδ πρώτο σημαντικό ίδρυμα είναι ή «Παγκόσμιος Μουσουλμανική Λέγκα», στην διοίκηση τής όποιάς ύπήρχαν άτομα που έστήριζαν τά ισλαμικά ιδεώδη. Οί τουρκικές έφημερίδες αναφέρουν ότι ανάμεσα στίς δραστηριότητες τής ΠΜΛ είναι ή οικονομική βοήθεια στην φονταμενταλιστικήν Ένωση Προσφύγων του άνατολικού Τουρκεστάν, στην Έθνική Ένωση Τούρκων Φοιτητών και στδ Ίνστιτούτο Ισλαμικών Σπουδών στδ Πανεπιστήμιο τής Κωνσταντινουπόλεως, ή χρηματοδότησις για τδ κτίσιμο τεμενών στην Τουρκία και ή πληρωμή τών μισθών κατά τδ διάστημα 1982-1984 τών τούρκων ιμάμηδων στην Δυτική Γερμανία.

Άπο τής έποχής που εισήλθαν για πρώτη φορά σαουδαραβικά κεφάλαια στην Τουρκία, δηλαδή τδ 1984, ύπήρχαν 20 επιχειρήσεις σαουδαραβικών συμφερόντων στην χώρα. Τδ διάστημα, όμως, 1984-1986 ή έγκατάστασις σαουδαραβικών εταιρειών στην χώρα παρουσιάζει τδ μεγαλύτερον ποσοστόν αύξησης με ρυθμόν τής τάξεως του 4.500% ενώ οί ιρανικές εταιρείες παρουσίαζαν έναν ρυθμό αύξησης τής τάξεως του 2. 100 %⁹. Για επιχειρήσεις άλλων χωρών ό ρυθμός αυτός έκυμαίνετο από 39% έως 140%. Ένας από τούς κυριωτέρους λόγους, βεβαίως, ήταν τδ γεγονός ότι ή τουρκική κυβέρνησις δέν έπεχείρησε πριν τδ 1984 να προσελκύσει επενδύσεις από τις δύο αυτές χώρες. Μιά άλλη αιτία ήταν και τδ ότι έμεσολάβησαν οί προαναφερθέντες λόγοι άπο την κυβέρνηση Όζάλ για να εισέλθουν εις την Τουρκία οί εταιρείες αυτές.

Άξιον, όμως, προσοχής με την άνωτέρω όπτικήν είναι έπίσης και τδ γεγονός, ότι οί πρώτοι διεισδύσαντας στίς τουρκικές χρηματοπιστωτικές άγορές δέν είναι οί Σαουδάραβες αλλά οί Λίβνοι, μέσω μιās τραπέζης λιβνικής έπιρροής, τής Arap Türk Bankasi, τδ 1977. Για πρώτη φορά στην σύγχρονο τουρκική ιστορία, έπετράπη σε μίαν τράπεζα μέ, κατά πλειονοψηφία, ξένο κεφάλαιο να έγκατα-

9. Πρβλ. έπίσης Stéphanie Parigi, *ένθ' άν.*, σελ. 118 (ειδικά στδ *Middle East* [October 1987]).

σταθεί σὲ τουρκικὸν ἔδαφος. Σὲ αὐτὴν τὴν ἐνέργεια συνηγοροῦσε καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν συμβολαίων μεταξὺ τουρκικῶν ἐπιχειρήσεων καὶ τῆς Λαοκρατικῆς Δημοκρατίας τῆς Λιβύης. Τὰ ποσὰ ποὺ ἐξεπροσωποῦσαν αὐτὰ τὰ συμβόλαια ἦσαν κατὰ πολὺ μεγαλύτερα ἀπὸ τὸ σύνολον τῶν ἀντιστοίχων τουρκικῶν συμβολαίων, τὰ ὅποια ἠφθονοῦσαν στὶς ἀγορὲς τῆς Μέσης Ἀνατολῆς καὶ τῆς ὑποσαχάριας Ἀφρικής.

Ἄλλωςτε, γιὰ μεγάλο χρονικὸ διάστημα ἡ Arap Türk Bankasi ἀπετελοῦσε μίαν ἀνωμαλία ἔχοντας ὡς μοναδικὴ ἀντίπαλο τὴν Τράπεζα Osmanlı, δηλαδὴ τὴν πρῶν Banque Ottomane Imperiale, ποὺ ἰδρύθη τὸ 1863.

Ἡ δεκαετία τοῦ 1980 μᾶς παρουσιάζει μίαν νέα πραγματικότητα στὸν τουρκικὸ τραπεζικὸ χῶρο: βλέπομε παραδείγματος χάριν, ὅτι στὶς 31 Δεκεμβρίου 1989 οἱ Ἄραβες ἔχουν ἐπενδύσει ἐπίσημως 191 δις τουρκικὲς λίρες (τ.λ.) δηλαδὴ 83 ἑκατ. US \$ καὶ κατέχουν, ἐν μέρει ἢ καθ' ὅλοκληρίαν, τράπεζες καὶ χρηματοπιστωτικὲς ἐταιρεῖες, τῶν ὁποίων τὸ συνολικὸ κεφάλαιο καὶ τὸ ἀποθεματικὸ ἀνήρχετο στὸ ποσὸν τῶν 144 δις τ.λ. δηλαδὴ 62,5 ἑκατ. US \$¹⁰.

Μία λεπτομερεστέρη ἐξέτασις τῶν πραγμάτων στὴν περίοδο 1986-1989¹¹ καταδεικνύει ὅτι το ποσοστὸν τῶν ξένων κεφαλαίων στὴν τουρκικὴ οἰκονομία ἐκινεῖτο στὸ 5% περίπου, ἀλλὰ στὸ ἐξωτερικὸν τὸ ποσοστὸν αὐτὸ παρουσίαζε μίαν ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφέρουσα σύνθεση, ἢ ὁποία δίδει στὶς χῶρες τῆς Μέσης Ἀνατολῆς μίαν κυρίαρχη θέση ἐπιρροῆς: τὸ 44,7%, δηλαδὴ περίπου τὸ ἕμισυ τοῦ συνόλου τῶν εἰσαχθέντων τραπεζικῶν κεφαλαίων, ἀνήκει σὲ τράπεζες καὶ σὲ ὀμίλους ἐπενδύσεων ποὺ ἔχουν τὴν ἕδρα τους στὸ Μπαχρεῖν, τὴν Κύπρο, τὸ Ἰράν, τὸ Κουβέιτ, τὸ Πακιστάν, τὸ Κάταρ, τὴν Σαουδικὴ Ἀραβία καὶ στὰ Ἡνωμένα Ἀραβικὰ Ἐμιράτα¹². Μὲ ἄλλα λόγια, κατέχοντας ἓνα ποσοστὸν ὄχι μεγαλύτερον τοῦ 10% τοῦ συνολικοῦ ποσοῦ τῶν ξένων ἀμέσων ἐπενδύσεων στὴν Τουρκία, διαθέτουν ἓνα πολὺ μεγαλύτερο ἀναλογικῶς ἐπενδυτικὸ τμήμα τοῦ ξένου χρηματοπιστωτικοῦ τομέως. Εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τῶρα τὸ ποσοστὸν τῶν καθαρὰ ἰσλαμικῶν κεφαλαίων, τὰ ὅποια καὶ συγκεντρώνονται στὶς ἰσλαμικὲς τράπεζες τῆς Τουρκίας, παρατηροῦμε ὅτι αὐτὰ συναγωνίζονται τὸ σύνολον τῶν ὑπολοίπων ἀραβομεσανατολικῶν κεφαλαίων, κατέχοντας ἀκριβῶς τὸ ἴδιον ποσοστὸν ἐπὶ τοῦ συνόλου τῶν εἰσαχθέντων ξένων κεφαλαίων τὸ 1989, δηλαδὴ 17%. Τὸ ποσοστὸν αὐτὸ ἐκπροσωπεῖ τὸ 1% περίπου τοῦ συνόλου τῶν τουρκικῶν τραπεζικῶν κεφαλαίων. Ὡστόσο, οἱ δυὸ ἰσλαμικὲς τράπεζες, οἱ ὁποῖες ἰδρύθησαν τὸ 1985, ἡ FFI¹³ καὶ ἡ τουρκικὴ θυγατρικὴ τῆς, ἡ Al-Baraka, ἀνέπτυξαν μίαν ἐντυπωσιακὴν χρηματοπι-

10. Βλ. Tüsiad, FMI/DTS Yearbook, 1990 καὶ DB/Foreign Economic Relation Board, 1990, ἔνθ' ἄν.

11. Ἐπαναλειτοργία τοῦ τουρκικοῦ χρηματιστηρίου. Ἔτος ὀρμάνσεως τῶν οἰκονομικῶν μεταρρυθμίσεων τοῦ Τουργκούτ Ὀζάλ. Τὸ 1990 ὁ δείκτης τιμῶν φθάνει ἀπὸ 701,4% σὲ 5.384,5% στὴν περίοδο μεταξὺ Ἰουλίου 1990 καὶ Ἰουλίου 1991.

12. Πρβ. ἐπίσης Stéphanie Parigi, ἔνθ' ἄν., σ.σ. 107-139.

13. Ἦδη τὸν Νοέμβριον τοῦ 1986 ἡ FFI εἶχε συγκεντρώσει μίαν μᾶζα καταθέσεων τῆς τάξεως τῶν 38,6 ἑκατ. τ.λ., δηλαδὴ περισσότερον ἀπὸ ὅ,τι ἠμποροῦσαν νὰ συγκεντρώσουν οἱ πιδὸ πολλὲς ἀπὸ τὶς κλασικὲς τουρκικὲς τράπεζες (Stéphanie Parigi, ἔνθ' ἄν., σελ. 118).

στωτική επιφάνεια. Άλλα δὲν εἶναι τόσο τὸ μέγεθος τῆς οἰκονομικῆς τους ἐπιφανείας μέσω τοῦ ὁποίου μποροῦν νὰ δημιουργήσουν σύστημα πολιτικῶν ἐπιρροῶν, ὅσον κυρίως ἡ δυνατότης τους νὰ δημιουργοῦν στενοὺς δεσμοὺς μεταξύ ἐπιχειρηματιῶν καὶ πολιτικῶν, τὰ γνωστὰ εἰς ἡμᾶς ὡς «διαπλεκόμενα».

Στὸν πιστωτικὸν τομέα τὰ «κεφάλαια τοῦ Ἀλλάχ» ἔχουν πολὺ μεγαλύτερο εἰδικὸ βάρος ἀπὸ ὅ,τι τοὺς ἐπιτρέπει τὸ προαναφερθὲν μέγεθός των. Τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1989 ἐξεπροσωποῦσαν τὸ 29,5% τοῦ συνόλου τῶν ἐμπορικῶν δανείων, τὰ ὁποῖα συνήψε ὁ ξένος χρηματοδοτικὸς παράγων καὶ οἱ τουρκικὲς τράπεζες κοινῶν κεφαλαίων. Ἐπίσης διηύρυναν τὸν κύκλο τῆς ἐπιρροῆς τους στὸν τομέα τῶν καταθέσεων μεταξύ τῶν τουρκικῶν ἰσλαμικῶν πληθυσμῶν, οἱ ὁποῖοι ἀποφεύγουν γιὰ θρησκευτικὸς λόγους τὴν ἀπόληψη τόκων¹⁴.

Στὴν πράξη, λοιπόν, βλέπομε ὅτι τὸ ἰσλαμικὸν τραπεζικὸν σύστημα¹⁵ εἶναι ἄκρως θελκτικὸν γιὰ τοὺς μικρομεσαίους ἐπενδυτάς, στοὺς ὁποίους ἄλλωστε στοχεύει¹⁶, καθὼς εἶναι βασισμένο στὴν κατανομὴ κερδῶν καὶ ζημιῶν μετὰ τὴν λήξη τῆς προθεσμίας τοῦ «ἰσλαμικοῦ» συμβολαίου, τὸ ὁποῖον ὑπογράφεται μεταξύ τοῦ ἐπενδυτοῦ καὶ τῆς ἰσλαμικῆς ἐμπορικῆς τραπεζῆς. Εἶναι εὐνόητον ὅτι ἡ ἀνυπαρξία πιέσεων πρὸς τὴν πλευρὰ τοῦ ἐπενδυτοῦ γιὰ ἐξυπηρέτηση τοῦ δανείου ἐντὸς συγκεκριμένων προθεσμιῶν καθιστᾷ γιὰ ἕνα ἀκόμη λόγο τὸ σύστημα ἀρκούντως δημοφιλὲς καὶ σὲ πολλὰ σημεῖα ἀναπτυξιακόν. Συμβαδίζει ἄλλωστε μὲ τὸν ὀρισμὸ τῆς οἰκονομίας, ὅπως τὸν ἔδωκε ὁ πρόεδρος τῆς AIBI (Association Internationale

14. Εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὸν τόκο (ρέμπα), τοῦ ὁποίου ἡ ἀπόληψις ἀποτελεῖ ἕνα ἀπὸ τὰ σοβαρὰ ἁμαρτήματα ποὺ παρατίθενται στὸ Κοράνιον, πρέπει πρὶν ἀπὸ ὅλα νὰ ἀναφερθῶμε στὴν ἀσάφεια καὶ τὴν ρευστότητα ποὺ διακρίνει τὸν ὄρο. Ὅπως ἀναφέρει καὶ ὁ Μ. Ροντενσόν, τὸ τί ἀκριβῶς ἦταν ἡ *ρέμπα* δὲν τὸ γνωρίζομε μετὰ βεβαιότητος. Ἡ λέξις σημαίνει στὴν κυριολεξία «προσαύξηση». Δὲν φαίνεται νὰ πρόκειται ἀπλῶς γιὰ τὸν τόκο μὲ τὴν δυτικὴν σημασίαν. Πρόκειται μᾶλλον γιὰ διπλασιασμὸ τοῦ ὀφειλομένου ποσοῦ (κεφάλαιο, τόκοι σὲ χρῆμα ἢ σὲ εἶδος), ὅταν ὁ ὀφειλὲτης δὲν μποροῦσε νὰ πληρώσει κατὰ τὴν λήξη τῆς προθεσμίας. Ὅπως ὅμως οἱ περισσότερες ἐντολὲς τοῦ Κοραίου, εἶναι ἴσως ἕνας περιστάσιακὸς κανὼν ποὺ υἱοθετήθη γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση παροδικῶν περιστάσεων. Ἀργότερα, ὅμως, τοῦ ἔδωκαν οἰκουμενικὴν ἰσχύ, καθὼς δὲν μποροῦσαν νὰ δεχθῶν ὅτι ὁ Θεὸς ἐνομοθέτησε γιὰ συνθήκες τόσο περιωρισμένες χωρικῶς καὶ χρονικῶς. Τὰ διάφορα ἐδάφια τοῦ Κοραίου ποὺ ἀπαγορεύουν τὴν *ρέμπα* ὁμοιάζουν νὰ ἔχουν γιὰ στόχο πότε τοὺς μουσουλμάνους, πότε τοὺς παγανιστὰς (πρόκειται, λέγουν, γιὰ πρακτικὴ τῆς Μέκκας), πότε τοὺς Ἑβραίους καὶ πότε τοὺς Χριστιανούς. Στὴν πραγματικότητα δὲν ἦταν γνωστὸν τί ἀκριβῶς ἦταν ἡ *ρέμπα*. Μία παράδοσις μάλιστα ἔλεγε πὼς τὸ σχετικὸν κορανικὸν ἐδάφιο ἦταν τὸ τελευταῖον ποὺ ἀπεκάλυψε ὁ Ἀλλάχ στὸν Μωάμεθ καὶ ὁ Προφήτης ἀπεβίωσε πρὶν προλάβῃ νὰ τὸ ἐξηγήσει (θεσι τὴν ὁποῖαν μὲ κατηγορηματικὸν τρόπον ἀρνεῖται ὁ συνάδελφος Κυριακὸς Θ. Νικολάου-Πατραγᾶς). Τελικῶς μὲ τὴν *ρέμπα* κατέληξε νὰ νοεῖται γενικῶς κάθε ὄφελος ποὺ ἀπεκόμιζε ὁ ἕνας ἀπὸ τοὺς συμβαλλομένους σὲ μία ἀγοραπωλησίαν ἢ μίαν ἀνταλλαγὴν πολυτίμων μετάλλων καὶ ἐδωδίων εἰδῶν (Rodinson, *Islam et capitalisme*, Le Seuil, Paris, 1966).

15. Ἰ.Θ. Μάτζης, *Γεωγραφία τοῦ Ἰσλαμιστικοῦ Κινήματος στὴν Μέση Ἀνατολή*, ΕΠΕ, Ἀθήνα, 1992, σ.σ. 84-108.

16. Πρὸβλ. J. Esposito, *Islam and development*, Syracuse University Press, Syracuse, New York, 1982 καὶ *Islam in perspective*, Oxford Analytica, Oxford, 1986.

des Banques Islamiques) και υιός του βασιλέως Φεϊζάλ της Σαουδικής Αραβίας, πρίγκιψ Μωχάμεντ αλ-Φεϊζάλ αλ-Σαούντ, στην διάρκεια της διασκέψεως της UNESCO στο Παρίσι με τίτλο *Ίσλαμ και Δύσις*, τον Νοέμβριο του 1985. Πρόκειται, είπε ο πρίγκιψ, για την επιστήμη, ή οποία υποδεικνύει στον άνθρωπο τον τρόπο χρήσεως των πλουτοπαραγωγικών πηγών και των μέσων παραγωγής, ώστε να ικανοποιεί επίγειες ανάγκες του σύμφωνα προς τον υπάρχοντα θεικό κώδικα, ο οποίος έχει ως στόχο την δικαιότεραν δυνατή κατανομή.

Στο ίδιο συνέδριο, ο τότε πρωθυπουργός της Τουρκίας Όζάλ ανέφερε ότι δεν υπάρχει οικονομικό σύστημα που να μπορεί να χαρακτηριστεί άμιγώς ισλαμικό. «*Αλλά*», προσέθεσε, «*ή χώρα μου, χάρις σε ένα σχετικό κυβερνητικό νομοσχέδιο που υιοθέτησε, επιτρέπει την εγκατάσταση και την λειτουργία στο τουρκικό έδαφος ισλαμικών χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων τα όποια δεν εισπράτουν τόκους*¹⁷. Τα περισσότερα από τα ιδρύματα αυτά θα ασχολούνται με χρηματιστηριακές συναλλαγές και θα διαδραματίζουν ρόλο χρηματοδοτικού μεσάζοντος εις ό,τι αφορά τον τομέα της χρηματοδοτήσεως εισαγωγών-έξαγωγών, μέχρι να τελειοποιηθούν και να εξειδικευθούν αρκετά, ώστε να καταστούν ικανά να καλύψουν και τον τομέα της αποταμιεύσεως». Το ζήτημα, λοιπόν, που έθεσε ο Όζάλ ήταν σοβαρό: έπρεπε να μάθουν τα ισλαμικά τραπεζικά συστήματα να χειρίζονται την ρέμπα. Από εκεί και έπειτα τα άλλα θα ήταν εύκολα. Στο πλαίσιο των προσπαθειών προσαρμογής του ισλαμικού τραπεζικού συστήματος στην σύγχρονη πραγματικότητα έδημιουργήθησαν νέα χρηματοοικονομικά προϊόντα, που εστόχευαν προς αυτήν την κατεύθυνση.

Μεταξύ αυτών έδημιουργήθη ένας νέος τύπος χρηματιστηριακών τίτλων: το «πιστοποιητικόν διανομής κερδών και ζημιών». Οί τίτλοι αυτοί εκδίδονται από εταιρείες εισηγμένες στο χρηματιστήριο και επιτρέπουν στους κατόχους των να συμμετέχουν στα κέρδη της εταιρίας. Η διαφορά αυτού του είδους των ισλαμικών τίτλων από τους αντίστοιχους δυτικούς έγκειται στο γεγονός ότι οί ισλαμικοί τίτλοι έξαναγκάζουν τους κατόχους τους σε συμμετοχή και σε πιθανές ζημιές της εταιρίας. Τα διανεμόμενα μέσω των τίτλων αυτών κέρδη εγγράφονται ως «δαπάνες» στα βιβλία της εταιρίας, στα όποια εγγράφονται επίσης και τα έπιτοκιακά κόστη. Τα εισοδήματα που αποδίδουν οί τίτλοι αυτοί υπόκεινται σε φορολογία με συντελεστή 10%, όπως ακριβώς συμβαίνει και με τους τόκους των κοινών καταθέσεων. Αυτό το νέο χρηματοπιστωτικό σύστημα εύρίσκειται στην πρώτη του φάση¹⁸.

Η τουρκική κυβέρνηση επί Όζάλ εισήγαγε και μιὰ νέαν αντίληψη στους τομείς της αποταμιεύσεως, της χρηματοδοτήσεως και της επενδύσεως με την δημιουργία ενός νέου νόμου υπό τον τίτλο: «*Ενίσχυσις της αποταμιεύσεως και έπιτάχυνσις των δημοσίων επενδύσεων*». Αυτός ο νέος νόμος έδημιούργησε ένα νέο είδος χρηματοοικονομικού προϊόντος, τα «*ομόλογα εισοδηματικής διανομής*». Πρόκειται για τίτλους που επιτρέπουν στον κάτοχό τους να συμμετέχει στα κέρδη από εισοδήματα προερχόμενα από την λειτουργία τοπικών κοινοτικών υποδομών (γέφυρες, φράγματα, δρόμοι, τηλεπικοινωνίες, σιδηρόδρομοι, λιμέ-

17. Stéphanie Parigi, *ένθ' άν.*, σελ 116.

18. *Ένθ' άν.*, σ.σ. 116-117.

νες και άεροδρόμια)¹⁹. Οί εισοδηματικές αποδόσεις τών τίτλων αυτών δεν προκαθορίζονται αλλά γίνεται ex ante υπολογισμός τους, αναλόγως προς τὰ κερδη τών υποδομών επί τών οποίων έχουν εκδοθεί. Οί τίτλοι αυτοί θέλγουν τούς αποταμιευτές, πού προτιμούν τὴν ἀρχὴ τῆς διανομῆς τών κερδῶν (καὶ ὄχι εισοδημάτων προερχομένων ἀπὸ τόκους) λόγω τών θρησκευτικῶν τους πεποιθήσεων ἀλλὰ καὶ τών παραδόσεών τους. Ἐξ ἄλλου, παρακολουθώντας τὴν διαδικασία προσαρμογῆς τών συγχρόνων χρηματοπιστωτικῶν λειτουργιῶν στὴν ἀρχὴ τῆς ρέμπα, διαπιστώνομε τὴν ἐπιτυχῆ, ἐν πολλοῖς, λειτουργία τών ἰσλαμικῶν τραπεζῶν στὰ τουρκικά, καὶ ὄχι ἀποκλειστικῶς, ἐδάφη.

Παραδείγματος χάριν, ἡ ἰσλαμικὴ τράπεζα Al-Baraka ἀπὸ τὴν ἔδρα της στὴν Κωνσταντινούπολη ἀκτινοβολεῖ μὲ τὰ ὑποκαταστήματά της μέχρι τὴν Ἄγκυρα, τὴν Σμύρνη καὶ τὴν Προῦσα ἐνῶ ἡ FFI εὐρίσκεται στὸ Ἰκόνιο. Τὰ ὑποκαταστήματά τους, ἄλλωστε, εὐρίσκονται σὲ ἀνταγωνισμὸ μὲ τὶς τουρκικὲς τράπεζες στὴν Γερμανία καὶ τὴν Σαουδικὴ Ἀραβία, ἰδιαιτέρως στὸ πεδίο τῆς ἀποσπάσεως τοῦ μέρους ἐκείνου τῆς ἀγορᾶς πού ἀφορᾷ τὰ ἐμβάσματα τών τούρκων μεταναστῶν. Εἶναι πολὺν δύσκολο νὰ ἐκτιμηθεῖ, λοιπόν, μὲ ὄρους ἰσολογισμοῦ ἢ ἐκτὸς ἰσολογισμοῦ ὑποχρεώσεων, τὸ μέγεθος τῆς ἐπιρροῆς τών ἰσλαμικῶν τραπεζῶν στὸν πληθυσμὸ. Σημαντικώτατον ἐπίσης στοιχεῖο, πού τεκμηριώνει τὴν εὐκαμψία καὶ τὸ συγκριτικὸν πλεονέκτημα πού παρουσιάζουν στὴν μουσουλμανικὴ Τουρκία αὐτὲς οἱ τράπεζες, εἶναι καὶ τὸ ὅτι οἱ ἰσχυροὶ δεσμοὶ τους μὲ τὸν ὑπόλοιπο μουσουλμανικὸ κόσμο διευκολύνουν τὴν ἀνταγωνιστικὴ διεκδίκηση ἀπὸ πλευρᾶς τους τοῦ τμήματος ἐκείνου τῆς ἀγορᾶς πού ἀσχολεῖται μὲ τὴν χρηματοδότηση τών εἰσαγωγῶν πετρελαίου μέχρι τὸ ἐπίπεδο τών 100-200 ἑκατ. US \$ κατ' ἔτος στὸ μέσον περίπου τῆς δεκαετίας τοῦ 1980.

Πολλὲς παραδοσιακὲς τράπεζες, τουρκικὲς ἀλλὰ καὶ ξένες, διεμαρτυρήθησαν ἐναντίον αὐτοῦ τοῦ «ἰσλαμικοῦ ἀνταγωνισμοῦ». Ἡ Ἑνωσις Τουρκικῶν Τραπεζῶν (BAT), ἡ ὁποία σύμφωνα μὲ τὸν νόμο (ν. 57/1985) εἶναι ἐξουσιοδοτημένη ἀπο τὸ κράτος νὰ λαμβάνει κάθε ἀπαραίτητο μέτρον ὥστε νὰ ἀκυρῶνει κάθε ἀπόπειρα ἀθεμίτου ἀνταγωνισμοῦ μεταξὺ τραπεζῶν²⁰, δὲν ἠρωτήθη καὶ κατέθεσε προσφυγὴ κατὰ τών παρανόμων προνομίων τών ἰσλαμικῶν αὐτῶν τραπεζικῶν ἰδρυμάτων.

Τὸ παράδειγμα τῆς Al-Baraka καὶ τῆς FFI, ἄλλωστε, εἶναι χαρακτηριστικὸν τῆς προνομιακῆς μεταχειρίσεως πού ἐπεφύλαξε τὸ κράτος στὰ ἰδρύματα αὐτὰ ἐπὶ Ὄζάλ.

Πρέπει ἐδῶ νὰ ἀναφέρομε ὅτι τὸ Al-Baraka Türk Private Institution ἀποτελεῖ συνεταιρισμὸ τοῦ διεθνοῦς ὀμίλου τών οἰκογενειῶν Ὄζάλ καὶ Τοπιμπάς. Ἔτσι γίνεται ἀπολύτως κατανοητὸ τὸ γιατί μόλις οἱ ἀνωτέρω τράπεζες ἄνοιξαν τὶς πύλες τους, ἓνα κυβερνητικὸ διάταγμα τὶς ἀπήλλαξε ἀπὸ τὴν ὑποχρέωση νὰ προσαρμοσθοῦν στὸν σχετικὸ τραπεζικὸ νόμο εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὰ ἀποθεματικά τους ἀλλὰ καὶ τὶς ὑποχρεώσεις τους στὸν τομέα τών τηλεοπτικῶν διαφημίσεων.

Ἡ ἐπιτυχία στὴν ἀπορρόφηση ἰσλαμικῶν καταθέσεων καὶ ἡ ἐν γένει σημα-

19. Stéphanie Parigi, *ἔνθ' ἄν.*, σελ. 116.

20. R. Kandiler, *Banka Hukuku ve Bankalar Kanunumuzun* Başlica Himteri, İstanbul, 1986.

ντική κερδοφορία τους έκαμε την τουρκική και δημοσία Vakiflar Bankasi να συνεργασθεί με την Kuwait Finance House (KFH) για να δημιουργήσουν το 1989 ένα τρίτο ισλαμικό χρηματοπιστωτικό ίδρυμα, το Kuvayt Türk Evkaf Finans Kurumu (Τουρκο-κουβεϊτίνο Χρηματοπιστωτικό Ίδρυμα), ο διοικητής του οποίου απέβλεπε στην απορρόφηση του 60-70% των ισλαμικών καταθέσεων της χώρας.

Δέν έσημείωσαν όμως οι τράπεζες αυτές τις ίδιες έπιτυχίες και στον τομέα της χρηματοδότησης του έξωτερικού έμπορίου, παρὰ τὰ ειδικὰ προνόμια τὰ όποια απέλάμβαναν και παρὰ την διατυπωθείσαν έπιθυμία του τέως προέδρου Όζάλ. Το 1988 ο μέσος όρος των εισοδημάτων των ένεργητικών των έμπορικών τραπεζών του δημοσίου και του ιδιωτικού τομέως ήτο της τάξεως του 2,3% και 3% αντίστοιχως. Μεταξύ των τραπεζικών όμίλων και των τραπεζών που έπεχειρούσαν σέ αυτόν τον χώρο, μόνον ο ισλαμικός τραπεζικός τομέυς εύρίσκετο κάτω από αυτό το ποσοστόν, αλλά και κάτω από τον μεσανατολικό μέσον όρο, για να μη άναφερθούμε στον αντίστοιχο μέσον όρο των χωρών του ΟΟΣΑ. Άπό πλευράς τώρα του διεθνούς ισλαμικού τραπεζικού παράγοντος και των δραστηριοτήτων του στην Τουρκία, έχομε την περίπτωση της IDB (Islamic Development Bank), η όποία έδρεύει στην Τζέντα και ιδρύθη το 1974. Πρόκειται για ένα κοσμόρτιο, το όποιον συγκεντρώνει ιδρύματα από τὰ περισσότερα κράτη-μέλη του Όργανισμοϋ Ίσλαμικής Διασκέψεως, άποτελεί διακυβερνητικό θεσμό και διαχειρίζεται ένα σεβαστό ποσόν πετροδολλαρίων. Τα κεφάλαιά της, με στοιχεία του 1988, άνήρχοντο στο ύψος των 2,4 δις US \$. Οι κυριώτεροι μέτοχοί της είναι η Σαουδική Άραβία (26%), η Λιβύη (16%), τὰ ΗΑΕ (14%), τὸ Κοβέιτ (13%) και άλλα ισλαμικά κράτη που στο σύνολόν τους διαθέτουν το υπόλοιπον 31% των μετοχών. Στο τουρκικό ύποκατάστημα της IDB οι λοιποὶ συμβαλλόμενοι – εκτός των Τούρκων – είναι οι έξής: Dubai Islamic Bank, Qatar Islamic Bank, Bahrein Islamic Bank, Bahrein Islamic Investment Bank, Jordanian Islamic Bank και η μητρική της, η BID. Θεμελιος ύποστηρικτής της IDB είναι ο Abdoul Rahman Tounkou, γενικός γραμματεὺς της διασκέψεως των ύπουργών έξωτερικών των ισλαμικών χωρών, ο όποιος και κατώρθωσε να έπιτύχει την ύποστήριξη του βασιλέως Φεϋζάλ και του μεγαλύτερου μέρους των πετρελαιοεξαγωγικών χωρών, που επένδυσαν στην IDB το σημαντικό ποσόν των δύο δις ισλαμικών δηναρίων κατά το έτος 1974. Βασικός σκοπός της IDB είναι η «άφύπνις του Ίσλαμ» και με αυτήν την έννοια προβαίνει σε διαρκείς χρηματοδοτήσεις «πολιτιστικών» και θρησκευτικών προγραμμάτων σε όλον τον πλανήτη. Έγκυρες πηγές εκτιμούν ότι μέσω της IDB η Σαουδική Άραβία διωχέτευσε, στο χρονικό διάστημα από το 1973 έως του 1990, περισσότερα άπο 22 δις δολάρια Άμερικής για την κατασκευή τεμενών και πολιτιστικών κέντρων, όπως επίσης και για την χρηματοδότηση πολυαρίθμων ισλαμικών όργανώσεων. Άρχικώς στην IDB συμμετείχαν είκοσιν δύο ισλαμικά κράτη, ενώ σήμερα συμμετέχουν σαράντα τέσσαρα.

Ὁ ἀνωτέρω ἰσλαμικὸς κολοσσὸς χρηματοδοτεῖ καὶ τμήμα τῶν τουρκικῶν εἰσαγωγῶν σὲ πετρέλαιο τῆς τάξεως τῶν 50-60 ἑκατ. US \$ ἐπὶ τοῦ συνολικοῦ ποσοῦ τῆς τάξεως τῶν 2-3 δις US \$²¹.

Πρέπει ἐπίσης νὰ ἀναφεροῦμε καὶ σὲ μιὰν ἄλλην ἰσλαμικὴ τράπεζα, ἡ ὁποία εἶχε καὶ τὸν χαρακτήρα τοῦ «ἐκπαιδευτηρίου» εἰς ὅ,τι ἀφοροῦσε τὰ ἰσλαμικὰ τραπεζικὰ ζητήματα. Πρόκειται γιὰ τὴν Faysal Islamic Bank of Cyprus (FIBC), ἡ ὁποία εὑρίσκεται στὸν κατεχόμενον ἀπὸ τοὺς Τούρκους τομέα τῆς Λευκωσίας καὶ ἰδρύθη ἀπὸ τὸν πατέρα τῆς ιδέας τῆς ἰσλαμικῆς τραπεζῆς ἐπὶ ἐποχῆς προέδρου Νάσερ, τὸν αἰγύπτιο Ἄχμαντ ἄλ - Ναγγάρ, μὲ σκοπὸ τὴν ἀναζωογόνηση καὶ τὴν ἐνεργοποίηση τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἰδιωτικοῦ τομέως σὲ ἀγροτικὸ περιβάλλον²².

Ὁ δρ ἄλ - Ναγγάρ, ἀπὸ κοινοῦ μὲ τὸν πρίγκιπα Φαῦζάλ, ὁ ὁποῖος ἐφρόντιζε γιὰ τὴν προώθηση τῆς ἀναπτύξεως τοῦ θεσμοῦ τῆς ἰσλαμικῆς τραπεζῆς μὲσω τῆς International Association of Islamic Banks (IAIB)²³ μὲ ἔδρα τὸ Κάιρον, προσήρτησε ἕνα κέντρο τραπεζικῆς ἐκπαιδεύσεως στὴν FIBC, τὸ «Διεθνὲς Ἰσλαμικὸν Τραπεζικὸν καὶ Οἰκονομικὸν Ἰνστιτοῦτον»²⁴, πείθοντας τὸν πρίγκιπα νὰ χρηματοδοτήσει ἕνα πρόγραμμα ἐκπαιδεύσεως στελεχῶν στὰ ἰσλαμικὰ τραπεζικὰ οἰκονομικά.

Ἐτσι, τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1982, ἡ Ἰσλαμικὴ Τράπεζα Κύπρου ἤρχισε τὶς ἐργασίαις τῆς μὲ μεγαλόπνοα σχέδια. Ἡθέλησε νὰ ἀποτελέσει τράπεζα-ὑπόδειγμα γιὰ τοὺς σπουδαστὰς ποὺ θὰ συμμετεῖχαν στὰ ἐπιμορφωτικὰ τῆς σεμινάρια ἐφαρμογῶν καὶ νὰ τοὺς βοηθεῖ νὰ εὑρίσκουν λύσεις σὲ σημαντικὸν ἀριθμὸ ζητημάτων τὰ ὁποῖα ἀντιμετωπίζει τὸ ἰσλαμικὸ τραπεζικὸ σύστημα. Τὸ ἰνστι-

21. Βλ. Trentième rapport annuel 1408 AH (1978-1988), Islamic Development Bank, σ.σ. 99, 129, 204, 271. Ἐπίσης Onzieme rapport annuel, σελ. 87.

22. Προβλ. Volker Nienhaus, *Notes on the background, achievements and problems of Islamic Banks*, United Nations Industrial Development Organization, Viene, 16-20 Ἰουνίου, 1986, σελ. 10.

23. Ὁ σημαντικώτατος ρόλος τῆς IAIB καὶ τῶν ὀργάνων τῆς ἔχει ἀναγνωρισθεῖ καὶ ἀπὸ τὴν Ὁργάνωση Ἰσλαμικῆς Διασκέψεως ΟΙC, ἡ ὁποία θεωρεῖ ἀπολύτως ἀπαραίτητον τὴν ἐξάπλωση τῶν ἰσλαμικῶν χρηματοπιστωτικῶν καὶ ἐπενδυτικῶν δραστηριοτήτων σὲ ὅλες τὶς μουσουλμανικὲς χώρες, ἐφ' ὅσον τὸ ἰσλαμικὸν οἰκονομικὸν σύστημα θὰ κληθεῖ νὰ διαδραματίζει σπουδαιότατον ρόλον στὴν μελλοντικὴ πολιτικὴ, θρησκευτικὴ καὶ πολιτιστικὴν ἐνότητα, στὴν ὁποία θὰ ὀδηγήσει ἡ αὐστηρὰ ἐφαρμογὴ τῆς σαρῆ ἀπὸ τοὺς πιστοὺς. Ὁ εἰδικὸς τῆς ἰσλαμικῆς οἰκονομίας δρ Kander ἀναφέρει χαρακτηριστικῶς ὅτι ἡ ἐξέλιξις τοῦ φέκχ καὶ τῆς σαρῆ ὅπως καὶ ἡ ἐφαρμογὴ τους δίδουν μιὰ χωροχρονικὴ εἰκόνα τῆς κοινωνίας, εἴτε πρόκειται γιὰ περιόδους ἀναγεννήσεως καὶ εὐημερίας εἴτε γιὰ περιόδους παρακμῆς καὶ ὑφέσεως (Βλ. S. Parigi, *Des Banques Islamiques*, Ramsay, Paris, 1989).

24. Δημοσύγγραμμα τῆς IAIB τὸ 1981. Τὸ πρῶτο Διεθνὲς Ἰσλαμικὸ Τραπεζικὸ καὶ Οἰκονομικὸν Ἰνστιτοῦτο ἔχει σκοπὸ τὴν δημιουργία καὶ τὴν ἐπιμόρφωση εἰδικευμένου προσωπικοῦ στὰ ἀρχικὰ ἐπίπεδα τῆς δομῆς τοῦ ἰσλαμικοῦ κόσμου, τέσσαρες ἰσλαμικὲς ὀργανώσεις καὶ ἰδρύματα καὶ δώδεκα πανεπιστήμια. Τὸ Ἀνώτατο Θρησκευτικὸ Συμβούλιο τῆς Σαουδικῆς Ἀραβίας, ἡ Ἰσλαμικὴ Γραμματεία, τὸ Ἰσλαμικὸ Συμβούλιο Εὐρώπης καὶ τὸ Ἰσλαμικὸ Κέντρο Ἐπιστημονικῶν Μελετῶν μετέχουν ὡς παρατηρηταί. Τὸ Ἰνστιτοῦτο αὐτὸ ἔχει ἔδρα τὴν τουρκοκρατούμενη ζώνη τῆς Λευκωσίας στὴν Κύπρο (Stéphanie Parigi, *ἔνθ' ἄν.*, σ.σ. 30-31).

τοῦτο ἐδίδασκε τὴν ἀνάγκη θεσμοθετήσεως εἰδικῶν παραρτημάτων ἐλέγχου ἐντὸς τῶν κεντρικῶν τραπεζῶν, τὰ ὁποῖα θὰ ἐπέβλεπαν τὶς δραστηριότητες τῶν ἰσλαμικῶν τραπεζῶν καὶ τὶς νέες μεθόδους χρηματοδότησεως, τὴν φορολογικὴ ἐπεξεργασία τῶν «ἐκ συμμετοχῆς» εἰσοδημάτων, τὰ ὁποῖα μποροῦν —γιὰ φορολογικοὺς λόγους— νὰ ἐξομοιωθοῦν μὲ τὰ ἀπὸ τόκους προερχόμενα εἰσοδήματα, τὸ ἀνώτατον ποσὸν ἰδίων κεφαλαίων τῶν ἰσλαμικῶν τραπεζῶν, τοὺς συντελεστὰς ὑποχρεωτικῶν ἀποθεματικῶν, τὴν δημιουργία ἀποθεματικῶν, τὶς δέουσες σχέσεις μεταξὺ τοῦ κεφαλαίου, τῶν ἀποθεματικῶν καὶ τοῦ συνόλου τοῦ ἰσολογισμοῦ, κτλ.

Δυστυχῶς, ὅμως, γιὰ τὸ Ἴνστιτούτο, ἡ ἔλλειψις σπουδαστῶν ὠδήγησε στὴν ἀναστολὴ τῶν ἐργασιῶν του τὸ 1984. Ἡ Ἰσλαμικὴ Τράπεζα Κύπρου, ὅμως δὲν εἶχε τὴν ἰδίᾳ τύχη. Συμμετείχε σὲ μεγάλο ἀριθμὸ σοβαρῶν ἐπιχειρήσεων τοῦ ὁμίλου τῆς IAIB. Ἐνῶ, ὅμως, δὲν εἶχε δηλώσει καθόλου καθαρὸ κέρδος μέχρι τὸ 1984, ἐδήλωσε περιουσία τῆς τάξεως τῶν 21 ἑκατ. US \$ τὸ 1984²⁵. Ἐκεῖνο ποῦ μποροῦσε νὰ ὑποθέσει κανεὶς ἦτο εἴτε ὅτι ἡ ἔκθεσις τοῦ ἰσολογισμοῦ ἦτο πλαστὴ εἴτε ὅτι εἶχαν ὑπολογίσει κατὰ λάθος τὴν περιουσία τοῦ Ἴνστιτούτου μὲ αὐτὴν τῆς Ἰσλαμικῆς Τραπεζῆς Κύπρου. Καὶ αὐτὸ διότι σύμφωνα πρὸς τὰ στοιχεῖα τοῦ 1986 ἡ περιουσία τῆς FIBC «ἐσυρρικνώθη» σὲ 1,6 ἑκατ. δολλάρια Ἀμερικῆς. Σὰν νὰ μὴ ἔφθανε αὐτό, ὁ πρίγκηψ Φεϋζάλ ἐπώλησε αἰφνιδίως τὶς μετοχές του, ἓνα μῆνα πρὸ τῆς δημοσιεύσεως τῶν νέων ἀποτελεσμάτων χρήσεως, τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1988²⁶. Ἡ «ἐμπορικὴ» ἀξία αὐτῶν τῶν μετοχῶν ἐφθασε στὸ τριπλάσιο σχεδὸν καὶ ἐπάνω τῆς λογιστικῆς τους ἀξίας, γιὰ λόγους ποῦ ὁ πρίγκηψ δὲν μποροῦσε εὐκόλως νὰ ἀποδεχθεῖ.

Ἐν συντομία, τὰ πράγματα εἶχαν ὡς ἐξῆς: λαθρέμποροι αἰγυπτιακοῦ συναλλάγματος εἰσεχώρησαν στὸ κεφάλαιο τῆς Τραπεζῆς μὲ τὴν ἐλπίδα νὰ ἐπαναποκτήσουν τὸ χαμένο κῦρος τῶν ἰσλαμικῶν τους ἐταιριῶν, ποῦ εἶχαν σπιλωθεῖ στὶς ὑπηρεσίες διώξεως οἰκονομικοῦ ἐγκλήματος. Ἦλπιζαν, ἐν πολλοῖς, μέσῳ τῆς FIBC νὰ ἐπιτύχουν τὴν ἔνταξη τῶν «Ἰσλαμικῶν Ἐταιριῶν Ἐπενδύσεων» ποῦ κατεῖχαν στὸν Ὅμιλο τῆς IAIB, τοῦ ὁποίου γενικὸς γραμματεὺς ἦταν ὁ δρ. Ναγγάρ, ὁ γνωστός μας ἰδρυτὴς τῆς «Φεϋζάλ-Ἰσλαμικῆς Τραπεζῆς Κύπρου» (FIBC). Μερικὰ παραδείγματα ἀκολουθοῦν ἀμέσως παρακάτω.

α) Τὸ 1985, κατὰ τὴν περίοδον τῆς ἀκμῆς τῆς χρηματοεπενδυτικῆς ἰσλαμικῆς ἐταιρίας Al-Rayan στὸ Κάιρον (τῆς μεγαλυτέρας ἰσλαμικῆς ἐταιρίας χρηματοεπενδυτικῶν δραστηριοτήτων ποῦ ἰδρύθη στὴν Αἴγυπτο τὸ 1982-1985), ὁ Fathi Taoufiq Abdul Fattah, ἰδρυτὴς τῆς καὶ γενικὸς τῆς γραμματεὺς, προσεφέρθη νὰ ἀγοράσει τὸ σύνολον τοῦ πακέτου τῶν μεριδίων τῆς FIBC. Βεβαίως, ἡ διοίκησις τῆς FIBC τοῦ ἐπώλησε μόνον τὸ 18% τοῦ πακέτου. Οἱ βλέψεις τοῦ Φατὰχ ἐξεδηλώθησαν ἀμέσως μετὰ τὴν ἀπόκτηση αὐτοῦ τοῦ πακέτου: ὑπέβαλε αὐτοστιγμὴ ὑποψηφιότητα γιὰ νὰ γίνῃ δεκτὸς στὴν ἔγκριτο καὶ ἔγκυρο IAIB. Δυστυχῶς γι' αὐτόν, ὅμως, δὲν τὸ κατώρθωσε.

β) Κάποιος σεῖχης Μόχη ἀλ-Ντὴν Χελάλ, ἰδρυτὴς μιᾶς ἐταιρίας «Ἰσλαμικῶν Ἐπενδύσεων», προσεπάθησε νὰ ἐξαγοράσει μερίδια τῆς FIBC ἔναντι τοῦ ποσοῦ

25. Βλ. *Al-Ahram al-Iqtisady*, ἀρ. 930, σ.σ. 52-55

26. Βλ. *Roz el-Yusef* (6 Μαρτίου 1989), σελ. 16.

των 340.000 US \$, αλλά και η προσφορά του δεν έγινε δεκτή από τον πρίγκηπα Φεϋζάλ²⁷.

Η υπόθεση όμως δεν σταματά εδώ. Κατά την διάρκεια του θέρους του 1988, όταν η αιγυπτιακή κυβέρνηση έλαβε αυστηρά μέτρα έναντίον των παρατηρηθέντων φαινομένων της μη χρηστής διοικήσεως των ισλαμικών αυτών εταιριών, δύο άρραβες αδελφοί από το Μπαχρέιν, μέτοχοι και αυτοί, απέσπασαν την Τράπεζα από τα χέρια του άλ - Ναγγάρ. Ο δόκτωρ ήγωνίσθη σκληρά για να το αποφύγει, αλλά οι δύο αδελφοί, έχοντας ιδιοποιηθεί τις μετοχές της άλ-Ραϋάν και όντας ήδη κάτοχοι του 25% του συνολικού πακέτου της Τραπεζης, κατάφεραν να τον πετάξουν έξω από την διοίκησή της. Ο Ναγγάρ ήσκησε τότε ένδικα μέσα, άφ' ένδς μὲν στο κατεχόμενο από τους Τούρκους τμήμα της Κύπρου, άφ' έτέρου δὲ στο Κάϊρον, με την κατηγορία ότι οι δύο αδελφοί δεν κατείχαν νομίμως το πακέτο των μετοχών της άλ-Ραϋάν και παραλλήλως ξεκίνησε μιὰ μεγάλη έκστρατεία δια του τύπου έναντίον των δύο αδελφών, βασιζομένου στο γεγονός ότι χιλιάδες μέτοχοι περιέμεναν την τύχη της περιουσίας της άλ-Ραϋάν. Ο Ναγγάρ απέδειξε, τελικώς ότι οι μετοχές που κατείχαν οι δύο αδελφοί απεκτήθησαν με παράνομο εντολή, διότι ο μὲν ένας είχε αποβιώσει, ο δὲ άλλος εύρίσκετο στην φυλακή. Επίσης, απέδειξε ότι οι μετοχές αυτές άξιζαν πολὺ περισσότερο από ό,τι τις είχαν πληρώσει οι δύο αδελφοί.

Ακόμη, ο Ναγγάρ έκαμε και μιὰ σημαντικὴν αποκάλυψη: εἶπε πὼς αὐτὴ ἡ Τράπεζα, της οποίας τὰ πλοκάμια είναι διεσπαρμένα σε όλόκληρον τὸν κόσμο μέσω του Όμίλου της Dar al-Maal al-Islami, πὸν χρηματοδοτεῖ εταιρείες στο Μπαχρέιν, τὴν Αἴγυπτο, τὴν Γουινέα, τὸ Τζέρεσϋ, τὸ Λουξεμβούργο, τὸν Νίγηρα, τὸ Πακιστάν, τὸ Κάταρ, τὴν Σαουδικὴ Αραβία, τὴν Σενεγάλη, τὸ Σουδάν, τὴν Ἑλβετία, τὴν Τουρκία, τὰ Ἡνωμένα Αραβικὰ Ἐμιράτα, αλλά της οποίας ἡ ἔδρα εύρίσκετο σε μιὰ χώρα μὴ αναγνωρισμένη από τὸν ΟΗΕ, μπορούσε να διαδραματίσει σημαντικώτατον ρόλο στον τομέα του «ξεπλύματος χρημάτων» από λαθρεμπόριο όπλων και ναρκωτικῶν²⁸.

Ἡ Dar al-Maal al-Islami ἦταν ἡ κεφαλὴ του πρώτου κλάδου των ισλαμικών τραπεζικῶν τράστ, αποτελεί τὸν κεντρικὸ ὄργανισμό για πενήντα πέντε ισλαμικές θυγατρικές τράπεζες, ἔδρευε στην Γενεύη και ιδρύθη από τὸν πρίγκηπα Φεϋζάλ τὸ 1981²⁹.

Πέντε θυγατρικές της είναι αυτές που ίδρυσαν τὸ Faisal Financial Institution στην Τουρκία' αυτές είναι οι ἑξῆς: Maasaraf Faisal al-Islami του Μπαχρέιν, Daar al-Maal Islami Trust, Faisal Islamic Bank of Egypt, Faisal Islamic Bank of Sudan, Islami Tekaful Association³⁰. Ἐπὶ κεφαλῆς του τράστ εύρίσκονται δώδεκα σαουδάραβες πρίγκηπες και οι ἄρχηγοί των κυβερνήσεων του Μπαχρέιν, της Αιγύπτου, της Γουινέας, του Κοβέιτ, του Πακιστάν, της Μαλαισίας, του Κάταρ, του Σουδάν και των ΗΑΕ.

27. Βλ. *Roz el-Yusef* (13 Μαρτίου 1989), σελ. 14.

28. Βλ. *Roz el-Yusef* (20 Μαρτίου 1989), σελ. 24.

29. Πρὸβ. Stéphanie Parigi, *ένθ. άν.*, σελ. 27.

30. Τὸ FFI ἔδωκε ἄτοκα δάνεια στις επιχειρήσεις του Όζάλ και είχε δεσμούς με τὴν Vakiflar Bankasi, πὸν είναι υπεύθυνη για τὴν διατήρηση των ιστορικών και ὀθωμανικών μνημείων στην Τουρκία.

Μετά την απορρόφηση της Islamic Investment Company (πλέον των 63 εκατ. US \$), ο Φεϋζάλ συνεκέντρωσε ακόμη 163 εκατ. US \$ μέσω μιας και μόνης ιδιωτικής έγγραφης και κάμνοντας χρήση της τραπεζικής νομοθεσίας του «φορολογικού παραδείσου» στις Μπαχάμες, κατεχώρησε την DMI στα διεθνή τράστ, με έδρα την Γενεύη³¹.

Η DMI διαθέτει και ένα συμβούλιο θρησκευτικής έποπτείας, αποτελούμενον από διασήμους νομοκανονολόγους του Ίσλαμ και του διευθυνομένου από τον (τότε) μεγάλο μουφτή της Αιγύπτου Μωχάμαντ Κάντερ Μωχάμαντ. Αυτός αποφασίζει για κάθε νέο είδος χρηματοοικονομικής λειτουργίας του τράστ. Ο ευρύτερος ρόλος άλλωστε του συμβουλίου είναι να αποκλείει εξ αρχής όποιανδήποτε χρηματοοικονομική ή τραπεζική λειτουργία από τις θυγατρικές του, ή οποία αντίκειται στην σαρία. Η DMI διαθέτει σήμερα 15.000 περίπου μετόχους. Το ιδρυτικόν της κεφάλαιο ανέρχεται σε 750 εκατ. ισλαμικά δηνάρια. Για τον σχηματισμό του ενεγράφησαν όλα σχεδόν τα ισλαμικά κράτη, της Τουρκίας συμπεριλαμβανομένης, τη ξειαιρέσει όμως του Ίράν. Το 70% των κεφαλαίων της DMI κρατείται από την Σαουδική Άραβία. Η ρευστότης σε καταθέσεις που συνεκέντρωσε μέχρι του 1989 ανήρχετο σε 1,8 δις δολάρια Άμερικής³².

Βλέποντας, λοιπόν, το κῆρος του ιδρύματος και το μέγεθος των συμφερόντων που ἐνεπλέκοντο, μετά από όλα τα ανωτέρω, δὲν ἐκπλήσεται κανείς με την ἐπιθυμία του πρίγκηπος να διακόψει κάθε σχέση με τον ανωτέρω οἶκο των «κεφαλαίων του Ἀλλάχ»!

Τί προκύπτει, όμως, από όλα τα προαναφερθέντα σχετικά με τις ἐκτροπές αὐτὲς του ἰσλαμικοῦ τραπεζικοῦ συστήματος; Προκύπτει ἀβιάστως ὅτι οὔτε αὐτό, ὅπως ἄλλωστε και τὸ ἀντίστοιχό του δυτικὸ σύστημα, δὲν ἀποκλείει τις χρηματοοικονομικὲς ἀτασθαλίες οἱ ὁποῖες, ἔχουσες σχέση με τὸ ἐμπόριον ὄπλων και ναρκωτικῶν, (βλ. ἀτύχημα Σουζουρλούκ), καταλήγουν σε πλάγιες ἢ εὐθείες ἀναμίξεις τῆς πολιτικῆς με τὸν ὑπόκοσμον, τῆ μεσολαβήσει «ἀξιοπρεπῶν» και κυρίως «εὐλαβῶν» χρηματοπιστωτικῶν ὀργανισμῶν. Και παρὰ τὸ γεγονός ὅτι ἀπὸ οἰκονομικῆς ἐπόψεως τὸ φαινόμενο του ἰσλαμικοῦ κεφαλαίου εἶναι μᾶλλον περιθωριακὸ στήν Τουρκία, ἢ πολιτικὴ ἰσχὺς ἢ ὁποία μπορεῖ να ἐκπηγάσει ἀπὸ αὐτὰ τὰ χρηματοπιστωτικὰ δίκτυα εἶναι κάθε ἄλλο ἢ ἀμελητέα. Τις διαπλοκὲς αὐτὲς θὰ ἐξετάσομε.

Τὰ «εὐσεβῆ κεφάλαια του Ἀλλάχ» και οἱ πολιτικὲς τοὺς ἀπολήξεις.

Οἱ τουρκικοὶ κεμαλικὸ κῦκλοι καταγράφουν ὠρισμένους διευθύνοντες και μετόχους τῆς AI-Bağarka και του FFI, οἱ ὁποῖοι ἀπετελοῦσαν μέλη του στενοῦ οἰκογενειακοῦ, πολιτικοῦ και ἐπιχειρηματικοῦ περιβάλλοντος του τότε προέδρου Τουρκουτ Ὄζάλ και του δυναμικοῦ νέου ἀδελφοῦ του, του Κορκουτ Ὄζάλ, βουλευτοῦ του κόμματος τῆς Μητέρας Πατρίδας, π. ὑπουργοῦ τῶν ἐσωτερικῶν (1975-1977) ὑπὸ τὸν Σουλεϊμάν Ντεμιρέλ και π. ὑπουργοῦ γεωργίας ὑπὸ τὸν Μπουλέντ Ἐτσεβίτ. Ἄλλωστε, ὁ στενὸς φίλος του Κορκουτ Ὄζάλ, δρ Nevzat Yalintash, ἦταν αὐτὸς που ἔφερε μεγάλο ἀριθμὸ ἀράβων ἐπενδυτῶν στήν Τουρκία, μεταξὺ τῶν ὁποῖων και

31. Stéphanie Parigi, *ἐνθ' ἀν.*, σ.σ. 27-28.

32. Stéphanie Parigi, *ἐνθ' ἀν.*, σελ. 28.

τους πρωτεργάτας των τριών ισλαμικών τραπεζών. Η Özal Family, ή Topbas Family Group και η Fenis Holding έδημιούργησαν την Al-Baraka Türk μέσω της ιδρύσεως άλλων εταιριών. Το μόνο γνωστό ήταν ότι ο Mustafa Kalaycioglu ήταν ένας από τους μετόχους της Faisal Fin της Τουρκίας. Πρόκειται για οικογενειακές επιχειρήσεις οι οποίες έχουν στενούς δεσμούς με το τάγμα των Ναξιμπεντή³³.

Στην ισχύ των δεσμών σημαντικό ρόλο διαδραματίζουν τα διάφορα βακουφικά ιδρύματα (*wakf*). Τα *ουάκκφ* είναι θρησκευτικά κοινωφελή ιδρύματα, τα οποία ιδρύθηκαν από ένα άτομο ή ομάδα ατόμων και από συλλογή εισφορών. Παρέχουν βοήθεια σε τεμένη, σχολεία Ίμιμ Χαττήμ και σε άλλες θρησκευτικές δραστηριότητες³⁴. Από τα πιο ισχυρά *ουάκκφ* είναι το Bereket Vakfi (al-Baraka Wakf) της οικογενείας Τοπιμπάς και του Al-Baraka Türk. Σκοποί είναι οι υποτροφίες για θρησκευτική εκπαίδευση, τα θρησκευτικά συνέδρια, ή στήριξις σε θρησκευτικές εκδόσεις³⁵. Ένα άλλο σημαντικό *ουάκκφ* είναι το *Özba Vakfi* της οικογένειας Όζάλ, κυρίως. Το 1989 σύμφωνα με επίσημα στοιχεία οι μαθηταί της δευτεροβαθμίου εκπαίδευσως που έλάμβαναν βοήθεια από τα διάφορα *ουάκκφ* ήταν περίπου 230.000³⁶. Οι επίσημες πληροφορίες αναφέρουν ότι η συμμαχία έθνικιστών και ισλαμιστών ζηλωτιστών φαίνεται μέσω της Ilim Yayma Cemiyeti (Έταιρεία Έξαπλώσεως της Έπιστήμης) και του ιδιικού της *wakf*. Ίδρυτής, το 1973, ήταν ο σημαντικός ηγέτης ναξιμπεντή, Yusuf Türel και άλλοι έπιφανείς φίλοι του και παρέχει οικονομικήν υποστήριξη σε φονταμενταλιστικά ιδρύματα. Οι επίσημες άρχες την θεωρούν, όπως προαναφέρθη, έκφραστή και ευαγγελιστή της νεοθωμανικής τουρκο-ισλαμιστικής ιδεολογίας της γνωστής Türk-Islam Sentezi (τουρκοϊσλαμική σύνθεσις)³⁷.

Με όλα αυτά δεν θα πρέπει να είναι άσχετη και η εισροή σαουδαραβικού κεφαλαίου στην Τουρκία ως οικονομικής βάσεως για τους ζηλωτιστάς. Στρατιωτικοί τουρκοί κύκλοι έθεωρούσαν ότι ύπηρχε δίκτυο με κυβερνητικά μέλη και ότι ο Τουργκούτ Όζάλ παρείχε στήριξη στους ναξιμπεντή. Αυτό το έστήριζαν κυρίως σε δύο λόγους:

α) στο ότι κατά την συμμετοχή του στο χέγγ τον Ίούλιο του 1988 έδήλωσε ότι δεν πιστεύει ότι δημιουργείται πρόβλημα με αυτήν την έπισκεπή του σε μουσουλμανικούς ιερούς τόπους και συνέχισε λέγοντας ότι «το τουρκοικό κράτος είναι κοσμικό αλλά έγω δεν είμαι, είμαι μουσουλμάνος» και

β) στο ότι τον Μάιο του 1988, και με άφορη τον θάνατον της μητέρας

33. Βλ. έρευνα του Birol Ali Yeşilada, «Islam, dollars and politics: the political economy of Saudi capital in Turkey», Annual MESA Conference (November 15-18, 1989), Toronto, Canada.

34. Βλ. για περισσότερες πληροφορίες Κυριακός Θ. Νικολάου-Πατραγάς, *Ο θεομὸς τῶν βακουφίων κατὰ τὸ ἰσλαμικὸν δίκαιον*, Ηρόδοτος, σειρά «Islamica, arabica et turcica» (ἀρ. 9), Ἀθήναι, 2013.

35. Βλ. *αὐτόθι*, και Uğur Mumcu, «*İslamici Örgütler ve Paralar*», Cumhuriyet (13 Μαρτίου 1987).

36. Βλ. *ένθ' άν.*, και Resmi Gazete (02 Ίανουαρίου 1987).

37. Birol Ali Yeşilada, «Islam, dollars and politics: the political economy of Saudi capital in Turkey», στο Uğur Mumcu, *Rabita, ένθ' άν.*, σ.σ. 182-183.

τους, οί αδελφοί Όζάλ έδειξαν τούς δεσμούς τους με τὸ τάγμα με διαφόρους τρόπους (ὅπως ἀλλαγὴ κυβερνητικῆς ἀποφάσεως γιὰ νὰ ταφεῖ στὸ νεκροταφεῖο τοῦ τεμένους Σουλεϊμανίγιε, τὸ ὁποῖον εὐρίσκεται δίπλα στὸν τάφο τοῦ Σουλεϊμὰν τοῦ Μεγαλοπρεποῦς, πὸν οἱ ναξιμπεντὴ ὑποστηρίζουν ὅτι ἦταν ὁ μέγας διδάσκαλος τοῦ τάγματός τους).

Ἐπίσης, ὅταν ὁ Κουρκοῦτ Όζάλ ἐπεκέντρωσε τὸ ἐνδιαφέρον του στὶς εἰσαγωγὲς πετρελαίου, διεδέχθη τὸν δρ Yalintash λαμβάνων τὸ ἀξίωμα τοῦ τούρκου διευθυντοῦ ἐρευνῶν τῆς Ἰσλαμικῆς Τραπεζῆς Ἀναπτύξεως (IDB) στὴν Τζέντα καὶ μετὰ τὸ σημαντικώτατον ὀφφίκιο τοῦ μέλους τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου, μία θέση πὸν κατεῖχε συνήθως ὁ ὑπουργὸς οἰκονομικῶν τῆς Τουρκίας.

Μετὰ τὰ νέα αὐτὰ ὀφφίκια τοῦ Κουρκοῦτ Όζάλ δημιουργεῖται ἡ διασύνδεσις μεταξὺ διαφόρων πυρήνων ἐπενδυτῶν μετὰ ἰσλαμικὲς εὐαισθησίεσ, τῆς διεθνοῦς μουσουλμανικῆς Λέγκας, τοῦ ἰσλαμικοῦ τάγματος τῶν Ναξιμπεντὴ καὶ ὄλων τῶν θρησκευτικῶν καὶ «εὐλαβῶν» ἐκείνων ἰδρυμάτων, τὰ ὁποῖα ἐπιθυμοῦν νὰ χρηματοδοτήσουν μιὰ νέα ἰδεολογία, ὅπως ἡ προτεινομένη ἀπὸ τὴν ἥδη προαναφερθεῖσα TIS.

Τὸ παραπάνω πλαίσιο ἐξηγεῖ καὶ τούς λόγους γιὰ τούς ὁποίους ηὔξηθησαν κατὰ τὴν περίοδο τῆς δεκαετίας τοῦ 1980 τὰ σχολεῖα ἐκπαιδεύσεως θρησκευτικῶν διδασκάλων, τὰ γνωστὰ εἰς ὄλους μας Ἰμάμ Χαττήμπ³⁸.

Εἶναι ἀπολύτως ἀπαραίτητο νὰ γίνῃ μιὰ λεπτομερεστέρη ἀνάλυσις τῶν διαπλεκόμενων συμφερόντων μεταξὺ ἰσλαμικῶν τραπεζῶν-ἐπιχειρήσεων καὶ πολιτικῶν, ἰδιαίτερος μετὰ τὸ ἀτύχημα τοῦ Σουσουρλούκ, ἀλλὰ καὶ μιὰ σύντομος ἐξέτασις τῶν στοιχείων τοῦ κυκλώματος κατὰ τὴν δεκαετίαν τοῦ 1980, θὰ μᾶς ἔδιδε μερικὲς ἐξηγήσεις εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὰ πολιτικὰ ἐπιτεύγματα τοῦ τότε προέδρου Όζάλ. Παραδείγματος χάριν, τὸ 1981, ἐνῶ ὁ Τουρκοῦτ ἦταν στρατιωτικὸς σύμβουλος τῆς τουρκικῆς χούντας, ὁ ἀδελφός του Κουρκοῦτ τὸν ὥθησε νὰ θέσῃ τὰ θεμέλια τῶν νέων ἰσλαμικῶν χρηματοπιστωτικῶν ἐπιχειρήσεων. Τὸ 1983, μετὰ τὴν ἀνοδὸν του στὴν ἐξουσία καὶ μετὰ παρῆλευση μὲν μίσεσ ἑβδομάδος, ὑπέγραψε τὸ σχετικὸν διάταγμα. Ἡ ἐξήγησις τῆς σπουδῆς αὐτῆς δίδεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ὁ Όζάλ ἐστήριξε τὴν ἐνότητα τοῦ κόμματός του στὸ δίκτυο τῶν ἐπιχειρηματικῶν δραστηριοτήτων καὶ μάλιστα ἰσλαμικοῦ χαρακτῆρος. Αὐτὸ γίνε-ται ἐπίσης κατανοητὸν ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι τὸ κόμμα τῆς Μητέρας Πατρίδος (ANAP) ἀπετελεῖτο ἀπὸ ἕνα συνοθύλευμα φιλελευθέρων καὶ συντηρητικῶν, οἱ ὁποῖοι εἶχαν διασυνδέσεις μετὰ σύγχρονα δεξβισικὰ τάγματα νεοφασιστῶν καὶ ριζοσπαστῶν ἰσλαμιστῶν, οἱ ὁποῖοι ἐστεγάζοντο στὸ ANAP, προερχόμενοι, ὅμως, ἀπὸ ριζοσπαστικὰ ζηλωτιστικὰ ἰσλαμικὰ κόμματα πὸν εἶχαν τεθῆ ὑπὸ ἀπαγόρευσις ἀπὸ τὴν στρατιωτικὴ χούντα.

Ὅταν ἐμειώθη ἡ πίεσις τῶν στρατιωτικῶν στὴν ἡγέτιδα πολιτικὴν τάξη, τὸ ANAP ἔπρεπε νὰ ἀντιμετωπίσει ἕνα πιδὸ σημαντικὸ ἐκλογικὸ ἀνταγωνισμό, πὸν τὸ ὠδήγησε, στὶς ἐκλογὲς τοῦ 1987, στὸ μειωμένο ποσοστὸ τοῦ 36%. Παρ' ὅλα αὐτὰ, ὅμως λόγῳ τοῦ ἰσχύοντος ἐκλογικοῦ νόμου τὸ ANAP κατῶρθωσε νὰ ἔχει μιὰν ἄνετη πλειοψηφία στὸ κοινοβούλιο, γεγονός πὸν τὸ κατέστησε μᾶλλον

38.B. Yeshilada, *Islamic fundamentalism in Turkey and the Saudi connection*, Field Staff Reports, Africa / Middle East, 1988-1989, ἀρ. 18.

μαλθακό. Τò ἀποτέλεσμα ἦτο νὰ χάσει ἀρκετοὺς βαθμοὺς ἀπὸ τὴν πολιτικὴ του δύναμη κατὰ τὶς ἐπόμενες μετρήσεις, παραδείγματος χάριν στὶς δημοτικὲς ἐκλογές. Τότε ἔγινε αἰσθητὸ τὸ ὅτι τὰ διαπλεκόμενα ἐπιχειρηματικὰ συμφέροντα ἀπετέλεσαν κατὰ τὴν φάση αὐτὴν τὸν ἰσχυρότερο λόγο διατηρήσεως τῆς ἐνότητος στὸ ANAP. Ἄλλωστε, παρὰ τὸ ὅτι ἠϋξάνετο ἡ δυσαρέσκεια στὸν ἐπιχειρηματικὸ κόσμο γιὰ τὴν πολιτικὴ τῆς κυβερνήσεώς του τὴν περίοδο 1988-1989, ὁ Ὅζαλ κατῶρθωσε νὰ ἐπιβιώνει ὡς πρωθυπουργός, λόγω τῆς ἀμερίστου στηρίξεως ποὺ τοῦ παρεῖχε τὸ μεγάλο κεφάλαιο, τὸ ὁποῖον συνεφῶνει ἀπολύτως μὲ τὴν πολιτικὴ φιλελευθεροποιήσεως ποὺ ἠκολουθοῦσε³⁹. Το ζήτημα ὅμως ἐτίθετο ἐπίσης καὶ εἰς ὅ,τι ἀφεώρα τὴν λαϊκὴ ὑποστήριξη πρὸς τὸ ANAP, ἡ ὁποία εἶχε σχεδὸν ὑποδιπλασιασθεῖ μὲ τάσεις μειώσεως. Τότε ὁ Ὅζαλ ἀπηυθύνθη πρὸς τὰ ἰσλαμικὰ δίκτυα, τὰ ὁποῖα τοῦ ἦσαν ἀπαραίτητα γιὰ νὰ στηρίξει τὰ νέα του προεδρικὰ καθήκοντα, σύμφωνα μὲ τὸ ἀντίστοιχο γαλλικὸ πρότυπο.

Ἡ κατάστασις ἔγινε δυσχερεστέρα γιὰ τὸν Ὅζαλ, ὅταν κατὰ τὴν περίοδο τῆς προεδρίας του ἔπρεπε νὰ χειρισθεῖ τὸ λεπτότατον ζήτημα τῆς κρίσεως τοῦ Κόλπου. Ἐκεῖ, οἱ προγενέστερες πολιτικὲς «ἐπενδύσεις» του στὸ ἰσλαμικὸ τραπεζικὸ σύστημα ἀπεδείχθησαν πραγματικὰ πολὺτιμες, ὅπως θὰ δεῖξομε κατωτέρω.

Τὴν περίοδο τῆς κρίσεως τοῦ Κόλπου οἱ ἰσλαμιστὲς στὴν Τουρκία ἐχωρίσθησαν στὰ δύο: ἓνα μέρος τὸ ὁποῖον ὑπεστήριζε «τὸ μεγάλο κεφάλαιο καὶ τὴν Ἀμερικὴ, καὶ ἓνα ἄλλο τὸ ὁποῖον ἐστήριζε τὶς ἰρανικὲς ἀπόψεις καὶ θεωροῦσε ὅτι ἔπρεπε νὰ σταθεῖ παρὰ τὸ πλευρὸν τοῦ Ἰράκ καὶ ἐναντίον τοῦ «σιωνιστικοῦ ἀμερικανο-σαουδαραβικοῦ στρατοπέδου». Μεταξὺ τῶν τελευταίων ἦταν τὸ κόμμα τῆς Ἐθνικῆς Σωτηρίας καὶ τὰ ναξιμπεντικὰ τάγματα.

Παρ' ὅλα αὐτὰ ὁ Ὅζαλ, τὴν 5ην Δεκεμβρίου 1990, κατορθώνει νὰ κερδίσει στὸ κοινοβούλιο τὴν ἀποδοχὴ τῆς φιλοδυτικῆς πολιτικῆς του. Οἱ ἰσλαμιστικῶν τάσεων βουλευτὲς ἐστήριξαν ἐμφανῶς τὸν Πρόεδρο, ἐνῶ ὁ Κουρκοῦτ Ὅζαλ στὶς ἀμέσως ἐπόμενες ἡμέρες προσεπάθησε ἐπιτυχῶς νὰ ἐνισχύσει τὴν θέση του καὶ νὰ ἐπιβεβαιώσει τὴν «νομιμοφροσύνη» του μεταξὺ τῶν ἰσλαμιστικῶν πυρήνων χρησιμοποιώντας, φυσικὰ, τὰ ὀφρῖκιά του στὸ ἰσλαμικὸ τραπεζικὸ δίκτυο. Παραδείγματος χάριν, ὠργάνωσε ἰδιωτικὲς συναντήσεις ὅπου συμμετείχαν οἱ: Eymen Topbas τῆς Topbas Family Group, τῆς Al-Baraka καὶ ὁ Salih Özcan, ὁ ὁποῖος διευθύνει τὸ FFI καὶ ἔχει στενὲς διασυνδέσεις μὲ τὴν Διεθνή Μουσουλμανικὴ Ἐνωσιὴ ποὺ ἐδρεύει στὴν Σαουδικὴ Ἀραβία. Καθ' ὅλην τὴν διαρκεία τοῦ πολέμου τὸ πορτραῖτο τοῦ Κορκοῦτ Ὅζαλ ἐνεφανίζετο διαρκῶς σὲ ἀφίσσες τῶν διαφόρων ὀργανώσεων ἰσλαμιστικῶν τάσεων⁴⁰.

Ἡ ἀνταπόδοσις ἀπὸ πλευρᾶς Ὅζαλ πρὸς τοὺς ἰσλαμιστικοὺς αὐτοὺς κύκλους περιελάμβανε αὐξήσι τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ὑποτροφῶν γιὰ τὰ θρησκευτικὰ σχολεῖα, εὐρεῖα προπαγάνδα ὑπὲρ τῆς τουρκοῖσλαμιστικῆς συνθέσεως (TIS) καὶ περισσότερες τηλεοπτικὲς ἐκπομπὲς ὅπου, ὅπως ἀνέφερε ὁ δολοφονηθεὶς τοῦρκος δημοσιογράφος Mumcu⁴¹, μετεδόθη ἓνα ντοκιμαντέρ μὲ θέμα τὴν μάχη τῆς Καλλιπόλεως ἀπὸ ὅπου ἔλειπε παντελῶς... ὁ Κεμάλ Ἄττατούρκ!

39. Ekonomik Bülten Rehber, Sabanci Support for Özal (17-23 Ἰουλίου, 1989).

40. *Zaman* (27 Φεβρουαρίου 1991).

41. Πρὸβλ. Uğur Mumcu, *Tarikat, Siyaset, Ticaret, um ag Yiyay*, Ankara, 1997.

Όπως αναφέρει ο Clement Henry Moore⁴², ο τουρκικός αυταρχισμός βασίζεται σε τρεις πυλώνες: τον στρατό, την κρατική γραφειοκρατία και το μεγάλο κεφάλαιο. Η συμβίωση του τελευταίου με το κράτος διηκολύνετο από τις ολιγοπωλιακές δομές των περισσότερων δραστηριοτήτων, συμπεριλαμβανομένων και των τραπεζικών, οι οποίες εύρισκοντο υπό τον έλεγχο ενός μικρού αριθμού πολυτομεακών Holdings. Είναι αλήθεια ότι τα Holdings αυτά επιδίδονται σε ένα θανάσιμο μεταξύ τους ανταγωνισμό, αλλά παρ' όλα αυτά, αυτή η ολιγοπωλιακή κατάσταση διηκόλυε τον οικονομικό συντονισμό και τον πολιτικό έλεγχο από κρατικής πλευράς. Όταν οι στρατιωτικοί ανέλαβαν την διακυβέρνηση της χώρας, οι στενές σχέσεις μεταξύ των στρατηγών και των ολιγοπωλίων έβοηθοῦσαν, πιθανώς, στην επίλυση των κρίσεων.

Δεν μπορούμε, όμως, παρὰ να δεχθούμε ότι η πολιτική αυτή του Όζάλ, η οποία έχρησιμοποίησε το ισλαμικό στοιχείο απ' ενός μὲν για να κρατηθεί στην έξουσία, απ' ἑτέρου δὲ για να πλήξει το κομμουνιστικό κόμμα, έβοήθησε τὰ μάλα στην άνοδο του ισλαμικού κόμματος Ρεφάχ στην έξουσία.

Άλλωστε, αυτό το άνοιγμα τῆς μέχρι τότε κλειστής στον εαυτόν της τουρκικής οικονομίας προέκάλεσε μίαν αύξηση του χάσματος μεταξύ πλουσίων και πτωχών. Το Ρεφάχ απέτελεσε «καταφύγιο έλπίδος» για τις πτωχές λαϊκές μάζες λόγω τῆς πολιτικής των παροχών (θρησκευτική δωρεάν παιδεία, στοιχειώδης υγειονομική περίθαλψις κτλ.) και ἦταν φυσικό να απολαύσει τους καρπούς αυτής τῆς πολιτικής του.

Το Ρεφάχ, φυσικά, δὲν επανεπαύθη στο έργο υποδομῆς του μακαρίτου Τουρκοῦτ Όζάλ. Συνέχισε το έργο του και πρόσεξε ιδιαίτερος τον τομέα των ισλαμικών επιχειρήσεων, πράγμα που ενώχλησε τους «θεματοφύλακες» του κεμαλισμού στην Τουρκία.

Έτσι, η απόφασις του «Συμβουλίου Τουρκικών Κεφαλαιαγορῶν» (SPK) του Ίουνίου του 1996 έστράφη εναντίον ενός γνωστού και ισχυρού ισλαμιστικού όμιλου επιχειρήσεων, του Kombassan. Τὰ εναντίον του μέτρα συνίσταντο σε «πάγωμα» των καταθέσεων, απαγόρευση μεταβιβάσεως κεφαλαίων σε τρίτους κτλ.

Ο όμιλος Kombassan είναι ακόμη μιὰ ισλαμική κληρονομία τῆς όζαλικῆς περιόδου. Ίδρύθη κατά τὰ τέλη του 1988 στο όχυρον του τουρκικού ισλαμισμού, το Ίκόνιον, που αποτελεί και έκλογική περιφέρεια του Ν. Έρμπακάν. Η άκμῆ του όμιλου και η σημαντικότερα περίοδος ανάπτυξέως του ἦταν αυτή τῆς συγκυβερνήσεως των Ρεφάχ και DYP.

Η άρχική παραγωγική δραστηριότης τῆς Kombassan ἦτο η κατασκευὴ χαρτοκιβωτίων. Σήμερα, όμως, είναι η μητρική 34 εταιρειῶν στην Τουρκία, την Γερμανία, την Βοσνία αλλά και το Καζακστάν. Σε αυτήν ανήκει η αεροπορική εταιρία «Air Alfa», η όμας καλαθοσφαιρίσεως του Ίκονίου και η ιδιωτική βιο-

42. C.H. Moore, «L'ouverture Turque aux capitaux de l'Islam», La Nouvelle Dynamique au Moyen Orient, E. Picard (sous la direction), L'Harmattan, Paris, 1933. Επίσης πρβλ. Ὑπό του ίδιου: «Islamic banking: financial and political intermediation in Arab countries», *Orient* 29/1 (Μάρτιος 1988) και «Islamic banks and competitive politics in the Arab world and Turkey», *Middle East Journal* 44/2 (Άνοιξις 1990).

μηχανία ελαστικών αυτοκινήτων «Petlas». Έχει 40 μετόχους και συγκεντρώνει περί τα 2 δις DM από ένα σύνολο τούρκων μεταναστών στην Γερμανία της τάξεως των 30.000 περίπου. Απασχολεί 22.000 εργαζομένους σε 30 εργοστάσια και 100 άλλους χώρους όπου είναι εγκατεστημένη. Μέχρι του Ίουνιου του 1997 η εταιρία αυτή ήταν ο κύριος προμηθευτής ελαστικών του στρατού (πολεμικά αεροσκάφη και τεθωρακισμένα όχημα μεταφορᾶς προσωπικού). Ήδη, όμως, από τις αρχές Ίουνιου 1996, το τουρκικό Γενικὸν Ἐπιτελεῖον Στρατοῦ ἐξέδωκεν ἐγκύκλιο, βασει τῆς ὁποίας ἀπαγορεύεται οἰεσδήποτε προμήθειες τῶν ἐνόπλων δυνάμεων νὰ γίνονται ἀπὸ αὐτὲς τὶς ἰσλαμικὲς ἀλλὰ καὶ ἄλλες ἐταιρεῖες. Γιὰ ὅλες αὐτὲς τὶς ἐταιρεῖες ἰσχύει πλέον ὁ ἀποκλεισμὸς ἀπὸ μειοδοτικὸς διαγωνισμοῦς, ἡ ἀπαγόρευσις προμηθειῶν, κτλ.

Ἀτασθαλίες παρατηροῦνται καὶ ἐδῶ, διότι ἡ ἐταιρεία κατηγορεῖται ὡς «πυραμιδοειδής», ἡ ὁποία ἐξαπατᾷ τοὺς ἐπενδυτὰς τῆς ὑποσχομένη κέρδη τῆς τάξεως τοῦ 25-30% ἐτησίως σὲ γερμανικὰ μάρκα (DM), ἐνῶ τὰ ἀντίστοιχα γερμανικὰ ἐπιτόκια καταθέσεων δὲν ὑπερβαίνουν τὸ 6%.

Στὸ ὄλον ἀρνητικὸ κλίμα γύρω ἀπὸ τὴν ἐταιρεία συμβάλλει καὶ ἡ σύλληψις στὸ ἀεροδρόμιο τῆς Ἀγκύρας ἐνὸς στελέχους τῆς, τὸ ὁποῖον προσεπάθησε ἀνεπιτυχῶς νὰ εἰσαγάγει λαθραίως τὸ ποσὸν τῶν 1,5 ἑκατ. DM καὶ 24 κιλά χρυσοῦ. Ἄλλη ἐταιρεία αὐτοῦ τοῦ τύπου εἶναι ἡ Yimras, ἡ ὁποία ἰδρύθη στὶς μέρες τῆς στρατιωτικῆς χούντας, τὸ 1982, μὲ τὴν μορφή τοῦ συνεταιρισμοῦ. Σήμερα ἔχει ὑπὸ τὸν ἐλεγχόν τῆς 24 ἐταιρεῖες οἱ ὁποῖες ἀπασχολοῦν 4.500 εργαζομένους καὶ 30.000 μέλη. Καὶ οἱ δύο ἐταιρεῖες ἔχουν, ὅπως προαναφέραμε, στενότες διασυνδέσεις μὲ τὸ Ρεφάχ, οἱ ὁποῖες ἀπεκαλύφθησαν μετὰ ἀπὸ ἔρευνα τοῦ “West Work Group”, ὁμάδα ἐργασίας τοῦ τουρκικοῦ ΓΕΣ. Στὸ σχετικὸν ὑπόμνημα ἀναφέρονται ἀκόμη καὶ οἱ ἐταιρεῖες «Ulter», «Setas», «Asya», «Beyendik», «Ilhas», ὅπως καὶ ἡ «Ἐνωσις Μουσουλμάνων Ἐπιχειρηματιῶν» (Müsiad)⁴³ ὡς ὑποστηρίκτριες ἰσλαμιστικῶν ὁμάδων στὴν Τουρκία.

Ἡ ἔκθεσις αὐτή, συνοδευομένη ἀπὸ τὸν σχετικὸ φάκελλο, ἐστάλη στὸ τουρκικὸ συνταγματικὸ δικαστήριον γιὰ περαιτέρω ἐνέργειες. Μεταξὺ ἄλλων ἀναφέρει ὅτι ἡ ὀργάνωσις Millî Görüs (παράρτημα Γερμανίας) μετὰ ἀπὸ δυναμικὴ ἐκστρατεία μετὰ τῶν τούρκων μεταναστών στὴν Γερμανία συνεκέντρωσε τὸ ποσὸν τῶν 4,5 ἑκατ. DM τὸ ὁποῖον ἐδόθη στὸ Ρεφάχ⁴⁴.

Σύμφωνα πάλιν μὲ τὴν «West Work Group» τοῦ τουρκικοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου Στρατοῦ, στοιχεῖα τῆς ὁποίας ἐκοινοποιήθησαν σὲ ἐνημέρωσι τῶν κρατικῶν φορέων ποὺ ὠργάνωσε τὸ ΓΕΣ κατὰ τὸν μῆνα Ίούλιο τοῦ 1997, ἡ κατάστασις στὸν τομέα τῶν ἰσλαμικῶν οικονομικῶν δραστηριοτήτων εἶναι σοβαροτάτη. Ἡ ἔκθεσις ἀναφέρει ὅτι 385 ἐταιρεῖες καὶ ἐπιχειρήσεις, ποὺ διευθύνονται ἀπὸ ἰσλαμικὰ τάγματα καὶ ἀδελφότητες, ἀναπτύσσουν οικονομικὴ δραστηριότητα τῆς τάξεως τῶν 500 τρὶς τουρκικῶν λιρῶν. Ὁ Φετουλά Γκιουλὲν Χότζα, γνωστὸς ὡς ὁ «τουρκὸς Χομέϊνη», ἐλέγχει τὶς 203 ἀπὸ αὐτὲς. Ἐπίσης ἀναφέρονται καὶ διάφορα ἰσλαμικὰ τάγματα, τὰ ὁποῖα ἐλέγχουν σημαντικὸν ἀριθμὸ ἐταιρειῶν ὅπως: τὸ τάγμα Ναξιμπεντή ἐλέγχει 56 ἐπιχειρήσεις,

43. Müstakil Sanayici ve İcadamları Denerği.

44. Cumhuriyet (17 Ίουλίου 1997).

τὸ τάγμα Σουλεϋμαντζή ἐλέγχει 29 ἐπιχειρήσεις, ομάδες ριζοσπαστῶν ἰσλαμιστῶν ἐλέγχουν 31 ἐπιχειρήσεις, ὁ ὄμιλος Yeni Nasil ἐλέγχει 6 ἐπιχειρήσεις, ἡ Yeni Asik ἐπίσης 6 ἐπιχειρήσεις, τὸ τάγμα Καντιρῆ ἐλέγχει 7 ἐπιχειρήσεις, ἡ δὲ Millî Görüş⁴⁵, ἡ «σκληρᾶς» ἰσλαμικῆς γραμμῆς ὀργάνωσις ποὺ πρόσκειται ἀπ' εὐθείας στὸ Ρεφάχ⁴⁶ καὶ ἡ ὁποία δοῦν κυρίως στὴν Γερμανία, ἐλέγχει 47 ἐπιχειρήσεις.

45. Πρόεδρος τῆς ὀργανώσεως αὐτῆς εἶναι ὁ Μεχμέτ Ἐρμπακάν, ἀνεψιὸς τοῦ προέδρου Ν. Ἐρμπακάν.

46. Ἔχει 26.000 ἐπισήμως ἐγγεγραμμένα μέλη, ἐνῶ ἐκτιμᾶται ὅτι στὴν πραγματικότητα τὸ δυναμικὸν τῆς πρέπει νὰ ἐγγίζει τὰ 100.000 μέλη.